

λευκοί άποικοι, το αποικιοκρατικό καθεστώς βάσισε τους κλειστούς θεσμούς στις προαποικιοκρατικές κλειστές δομές της πολιτικής εξουσίας και τους επέτεινε. Οι δομές αυτές απέρρεαν από ένα μακροχρόνιο φαύλο κύκλο, ο οποίος χαρακτηριζόταν από την έλλειψη πολιτικού συγκεντρωτισμού και τις ολέθριες επιπτώσεις του δουλεμπορίου. Στη Ζιμπάμπουε επιβλήθηκε μια νέα μορφή κλειστών θεσμών, επειδή η Βρετανική Εταιρεία της Νότιας Αφρικής δημιούργησε μια δυαδική οικονομία. Στο Ουζμπεκιστάν η ελίτ κληρονόμησε τους κλειστούς θεσμούς της Σοβιετικής Ένωσης και, όπως συνέβη και στην Αίγυπτο, τους τροποποίησε για να δημιουργήσει έναν ευνοιοκρατικό καπιταλισμό. Αλλά και οι κλειστοί θεσμοί της Σοβιετικής Ένωσης αποτελούσαν από πολλές απόψεις συνέχεια των θεσμών του τσαρικού καθεστώτος, βάσει μιας τάσης που προκαθορίζεται από το σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας. Καθώς όλοι αυτοί οι φαύλοι κύκλοι επενεργούσαν σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη τα τελευταία διακόσια πενήντα χρόνια, αναδύθηκε και διαιωνίζεται η παγκόσμια ανισότητα.

Η λύση στη σημερινή οικονομική και πολιτική αποτυχία των εθνών είναι ο μετασχηματισμός των κλειστών θεσμών τους σε ανοιχτούς. Η παρουσία του φαύλου κύκλου συνεπάγεται ότι το εγχείρημα δε θα είναι εύκολο. Όμως δεν είναι ανέφικτο και ο σίδηρος νόμος της ολιγαρχίας δεν είναι αναπόφευκτος. Είτε κάποια προϋπάρχοντα ανοιχτά στοιχεία στους θεσμούς είτε η ύπαρξη ευρέων συνασπισμών που αγωνίζονται εναντίον των υφιστάμενων καθεστώτων είτε η συγκυριακή εξέλιξη της ιστορίας μπορούν να σπάσουν τους φαύλους κύκλους. Όπως και ο εμφύλιος πόλεμος στη Σιέρα Λεόνε, η Ένδοξη Επανάσταση του 1688 δεν ήταν παρά μια διαπάλη για την εξουσία. Αλλά μια διαπάλη που διέφερε εγγενώς από τον εμφύλιο πόλεμο στη Σιέρα Λεόνε. Είναι πιθανόν κάποια από τα μέλη του Κοινοβουλίου που αγωνίστηκαν για την εκθρόνιση του Ιάκωβου Β' να σχεδίαζαν μετά την Ένδοξη Επανάσταση να κυβερνήσουν απολυταρχικά, όπως είχε κάνει ο Όλιβερ Κρόμγουελ μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Καθώς όμως το Κοινοβούλιο ήταν ήδη ισχυρό και είχε συγκροτηθεί από έναν ευρύ συνασπισμό στον οποίο εκπροσωπούνταν διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα και συνυπήρχαν διαφορετικές απόψεις, οι πιθανότητες να διαιωνιστεί ο σιδηρούς νόμος της ολιγαρχίας μετά το 1688 ήταν ελάχιστες. Και σε αυτό συνέτεινε το γεγονός ότι η τύχη ήταν με το μέρος του Κοινοβουλίου και εναντίον του Ιάκωβου Β'. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε μερικά ακόμα παραδείγματα χωρών που κατάφεραν να σπάσουν το καλούπι και να μετασχηματίσουν προς το καλύτερο τους θεσμούς τους, έστω και αν είχαν μια μακροχρόνια παράδοση κλειστών θεσμών.

ΣΠΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΚΑΛΟΥΠΙ

ΤΡΕΙΣ ΑΦΡΙΚΑΝΟΙ ΑΡΧΗΓΟΙ

Στις 6 Σεπτεμβρίου 1895 το υπερωκεάνιο *Tantallon Castle* αγκυροβόλησε στο Πλίμουθ, στις νότιες ακτές της Αγγλίας. Τρεις Αφρικανοί αρχηγοί, ο Χάμα των Ενγκουάτο, ο Μπαθόεν των Ενγκουακέτσε και ο Σέμπελε των Κουένα, αποβιβάστηκαν από το υπερωκεάνιο και επιβιβάστηκαν στην ταχεία των 8:10 με προορισμό το σταθμό Πάντινγκτον του Λονδίνου. Οι τρεις αρχηγοί είχαν φτάσει στην Αγγλία για να εκπληρώσουν μια αποστολή: να σώσουν τα κράτη τους και πέντε ακόμα κράτη της φυλετικής ομάδας των Τσουάνα από τον Σέσιλ Ρόουντς. Τα οκτώ κράτη της φυλετικής ομάδας των Τσουάνα βρίσκονταν στην Μπετσουαναλάνδη, η οποία μετά την ανεξαρτησία το 1966 θα μετονομαζόταν σε Μποτσουάνα.

Οι φυλές της Μπετσουαναλάνδης είχαν εμπορικές σχέσεις με τους Ευρωπαίους ήδη από τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Τη δεκαετία του 1840 ο διάσημος Σκοτσέζος ιεραπόστολος Ντίβιντ Λίβινγκστον ταξίδεψε στην Μπετσουαναλάνδη και προσηλύτισε στο χριστιανισμό το βασιλιά Σέσελε των Κουένα. Η πρώτη μετάφραση της Βίβλου σε αφρικανική γλώσσα ήταν στη σετσουάνα, τη γλώσσα των Τσουάνα. Το 1885 η Μπετσουαναλάνδη έγινε προτεκτοράτο της Βρετανίας. Οι Τσουάνα ήταν ικανοποιημένοι με αυτή τη διευθέτηση, καθώς θεωρούσαν ότι θα τους προστάτευε από την περαιτέρω διείσδυση των Ευρωπαίων, ιδίως των Μπόερς, με τους οποίους συγκρούονταν από το 1835, όταν χιλιάδες Μπόερς πραγματοποίησαν τη Μεγάλη Πορεία προς την ενδοχώρα για να γλιτώσουν από το βρετανικό αποικιοκρατικό επεκτατισμό. Από τη μεριά τους, οι Βρετανοί ήθελαν να ελέγχουν την Μπετσουαναλάνδη για να εμποδίσουν την περαιτέρω επέκταση των Μπόερς (βλ. σσ. 278-279), αλλά και μια ενδεχόμενη επέκταση των Γερμανών, οι οποίοι είχαν προσαρτήσει την περιοχή της νοτιοδυτικής Αφρικής όπου εκτείνεται η σημερινή Ναμίμπια. Οι

Βρετανοί δε θεωρούσαν ότι άξιζε τον κόπο ο πλήρης αποικισμός της Μπετσουαναλάνδης. Το 1885 ο ύπατος αρμοστής Ρέι συνόψισε με σαφήνεια τις προθέσεις της βρετανικής κυβέρνησης: «Καθώς η περιοχή βόρεια του Μολόπε [το προτεκτοράτο της Μπετσουαναλάνδης] μας ενδιαφέρει μόνο ως οδός διέλευσης προς την ενδοχώρα, μπορούμε προς το παρόν να αρκεστούμε στην αποτροπή της κατάληψης ενός τμήματος του προτεκτοράτου είτε από μισθοφόρους είτε από ξένες δυνάμεις, κάνοντας όσο το δυνατόν λιγότερα σε ό,τι αφορά τη διοίκηση ή τον αποικισμό του προτεκτοράτου».

Όμως η κατάσταση άλλαξε για τους Τσουάνα το 1889, όταν η Βρετανική Εταιρεία της Νότιας Αφρικής του Σέσιλ Ρόουντς άρχισε να επεκτείνεται βόρεια της Νότιας Αφρικής, κατακτώντας τεράστιες εκτάσεις γης, στις οποίες θα ιδρύονταν τελικά η Νότια και η Βόρεια Ροδεσία – οι σημερινές Ζάμπια και Ζιμπάμπουε. Όταν το 1895 οι τρεις αρχηγοί έφτασαν στο Λονδίνο, ο Ρόουντς εποφθαλμιούσε τα εδάφη που εκτείνονται νοτιοδυτικά της Ροδεσίας – την Μπετσουαναλάνδη. Οι τρεις αρχηγοί γνώριζαν ότι μόνο καταστροφή και εκμετάλλευση προμηνυόταν για τις περιοχές που ετίθεντο υπό τον έλεγχο του Ρόουντς. Παρόλο που ήταν αδύνατο να αντιπαρατεθούν στρατιωτικά στη Βρετανική Εταιρεία της Νότιας Αφρικής, ήταν αποφασισμένοι να αντισταθούν με όποιο τρόπο μπορούσαν. Αποφάσισαν, λοιπόν, να επιλέξουν τη λιγότερο κακή από τις δύο προοπτικές: το μεγαλύτερο βρετανικό έλεγχο από την προσάρτηση στη Βρετανική Εταιρεία της Νότιας Αφρικής. Με τη βοήθεια της Ιεραποστολικής Εταιρείας του Λονδίνου, οι τρεις αρχηγοί ταξίδεψαν στο Λονδίνο για να πείσουν τη βασίλισσα Βικτορία και τον υπουργό Αποικιών Τζόζεφ Τσάμπερλεν να επεκτείνουν το βρετανικό έλεγχο στην Μπετσουαναλάνδη και να την προστατεύσουν από τον Ρόουντς.

Στις 11 Σεπτεμβρίου 1895 πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντηση ανάμεσα στους τρεις αρχηγούς και τον Τσάμπερλεν. Ο Σέμπελε μίλησε πρώτος, ο Μπαθόεν στη συνέχεια και ο Χάμα τελευταίος. Ο Τσάμπερλεν τους απάντησε ότι θα εξέταζε το ενδεχόμενο επέκτασης του βρετανικού ελέγχου, ώστε να προστατευτούν οι φυλές από τον Ρόουντς. Ενώ περίμεναν την τελική απάντηση του Τσάμπερλεν, οι τρεις αρχηγοί έκαναν μια περιοδεία σε όλη τη Βρετανία προκειμένου να κερδίσουν τη λαϊκή υποστήριξη. Επισκέφθηκαν και μίλησαν στο Γουίντσορ και στο Ρέντινγκ, που βρίσκονται κοντά στο Λονδίνο· στο Σαουθάμπτον, στις νότιες ακτές· στο Λέστερ και στο Μπέρμιγχαμ, την εκλογική περιφέρεια του Τσάμπερλεν· στο Σέφιλντ, στο Λιντς, στο Χάλιφαξ και στο Μπράντφορντ, που βρίσκονται στο βιομηχανικό Γιόρκσαϊρ στη βόρεια Αγγλία· και, τέλος, στο Μπρίστολ, στο Μάντσεστερ και στο Λίβερπουλ, στη δυτική Αγγλία.

Εν τω μεταξύ, στη Νότια Αφρική ο Σέσιλ Ρόουντς προετοίμαζε την αποτυ-

χημένη στρατιωτική επιδρομή υπό τον Λέαντερ Τζέιμσον εναντίον της Δημοκρατίας του Τρανσβάαλ, παρά τις έντονες ενστάσεις του Τσάμπερλεν. Δεν αποκλείεται ο Τσάμπερλεν να αντιμετώπισε ευνοϊκά το αίτημα των τριών αρχηγών ακριβώς λόγω αυτής της επιδρομής. Η δεύτερη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 6 Νοεμβρίου και οι αρχηγοί διατύπωσαν τις θέσεις τους μέσω ενός διερμηνέα:

Τσάμπερλεν: Θα μιλήσω για τη γη των Αρχηγών, για τη σιδηροδρομική γραμμή και για τους νόμους που θα τηρούνται στα εδάφη των Αρχηγών... Ας κοιτάξουμε το χάρτη... Θα πάρουμε μόνο όση γη χρειαζόμαστε για τη σιδηροδρομική γραμμή, όχι παραπάνω.

Χάμα: Αν ο κ. Τσάμπερλεν πάρει τη γη, θα είμαι ικανοποιημένος.

Τσάμπερλεν: Πείτε του, λοιπόν, ότι θα φροντίσω ο ίδιος για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής μέσω ενός ανθρώπου που θα στείλω, ότι θα πάρω μόνο ό,τι χρειάζομαι και ότι θα δώσω αποζημιώσεις για ό,τι πάρω αν έχει αξία.

Χάμα: Θα ήθελα να μάθω πώς [πού] θα πηγαίνει ο σιδηρόδρομος.

Τσάμπερλεν: Θα περνάει από τα εδάφη του, αλλά θα είναι περιφραγμένος, ενώ δε θα πάρουμε καθόλου γη.

Χάμα: Σας εμπιστεύομαι όσο θα εμπιστευόμουν τον εαυτό μου και είμαι βέβαιος ότι θα με αντιμετωπίσετε δίκαια.

Τσάμπερλεν: Θα προστατεύσω τα συμφέροντά σας.

Την επόμενη ημέρα ο Έντουαρντ Φέρφιλντ παρουσίασε πιο αναλυτικά στους τρεις αρχηγούς το σχέδιο του Τσάμπερλεν:

Ο καθένας από τους τρεις αρχηγούς Χάμα, Σέμπελε και Μπαθόεν θα έχει μια επικράτεια, στην οποία θα ζει στο εξής υπό την προστασία της Βασίλισσας. Η Βασίλισσα θα διορίσει έναν αξιωματούχο, ο οποίος θα διαμένει μαζί τους. Οι Αρχηγοί θα συνεχίσουν να κυβερνούν τους λαούς τους με τον ίδιο τρόπο που το έκαναν μέχρι σήμερα.

Η αντίδραση του Ρόουντς στην υπερφαλάγγισή του από τους τρεις αρχηγούς ήταν η αναμενόμενη. Έστειλε το ακόλουθο τηλεγράφημα σε έναν από τους υπαλλήλους του: «Δε θα ανεχτώ να με νικήσουν τρεις αυτόχθονες υποκριτές».

Ωστόσο, οι τρεις αρχηγοί κατάφεραν να προστατεύσουν από τον Ρόουντς, και στη συνέχεια από την έμμεση βρετανική εξουσία, τους πολιτικούς θεσμούς που είχαν αναπτύξει το δέκατο ένατο αιώνα τα κράτη των Τσουάνα. Οι θεσμοί

αυτοί χαρακτηρίζονταν από ένα βαθμό πολιτικού συγκεντρωτισμού, που ήταν ασυνήθιστος με τα κριτήρια της υποσαχάριας Αφρικής, αλλά και από συλλογικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν μια αρχέγονη μορφή πλουραλισμού. Όπως η Μάγκνα Κάρτα είχε επιτρέψει στους βαρόνους να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης των πολιτικών αποφάσεων και είχε θέσει κάποιους περιορισμούς στους Άγγλους μονάρχες, αντίστοιχα οι πολιτικοί θεσμοί των Τσουάνα, και ιδίως ο *kgotla*, ενθάρρυναν την πολιτική συμμετοχή και περιόριζαν τους αρχηγούς. Ο Νοτιοαφρικανός ανθρωπολόγος Άιζακ Σαπέρα έχει περιγράψει ως εξής τη λειτουργία του *kgotla*:

Όλα τα πολιτικά ζητήματα της φυλής διευθετούνται τελικά από τη γενική συνέλευση των ενήλικων αντρών στον *kgotla* (χώρο συνεδρίασης) του αρχηγού. Οι συναντήσεις αυτές πραγματοποιούνται πολύ συχνά... ανάμεσα στα ζητήματα που συζητιούνται... είναι φυλετικές διαμάχες, φιλονικίες μεταξύ του αρχηγού και των συγγενών του, η επιβολή νέων φόρων, η κατασκευή νέων δημόσιων έργων, η έκδοση νέων διαταγμάτων από τον αρχηγό... δεν είναι σπάνιο η συνέλευση της φυλής να απορρίπτει τις επιθυμίες του αρχηγού. Καθώς ο καθένας μπορεί να πάρει το λόγο, οι συνεδριάσεις αυτές επιτρέπουν στον αρχηγό να αντιληφθεί τα αισθήματα των μελών της φυλής, ενώ δίνουν στα μέλη της φυλής τη δυνατότητα να εκφράσουν τα παράπονά τους. Αν το απαιτεί η περίπτωση, ο αρχηγός και οι σύμβουλοί του επιπλήττονται, αφού τα μέλη της φυλής δε φοβούνται να μιλήσουν απερίφραστα και με ειλικρίνεια.

Εκτός από το θεσμό του *kgotla*, η αρχηγία των Τσουάνα δεν ήταν αυστηρά κληρονομική, αλλά μπορούσε να τη διεκδικήσει οποιοσδήποτε διέθετε ταλέντο και ικανότητες. Ο ανθρωπολόγος Τζον Κομάροφ έχει μελετήσει διεξοδικά την πολιτική ιστορία των Ρολόνγκ, οι οποίοι επίσης ανήκουν στη φυλετική ομάδα των Τσουάνα. Σύμφωνα με τον Κομάροφ, παρότι οι Τσουάνα είχαν ρητούς κανόνες για τη διαδοχή στην αρχηγία, στην πράξη οι κανόνες αυτοί ερμηνεύονταν με τέτοιο τρόπο ώστε να αποπέμπονται οι κακοί αρχηγοί και να επιτρέπεται σε ικανούς υποψήφιους να γίνονται αρχηγοί. Ο Κομάροφ κατέδειξε επίσης ότι η ανάληψη της αρχηγίας ήταν ζήτημα ικανοτήτων, όμως η επιλογή τού εκάστοτε αρχηγού εκλογικευόταν ώστε νόμιμος διάδοχος να θεωρείται ο πιο ικανός υποψήφιος. Είναι ενδεικτικό ότι οι Τσουάνα χρησιμοποιούσαν το ακόλουθο απόφθεγμα για τους αρχηγούς τους: *kgosi ke kgosi ka morafe*, «ο βασιλιάς είναι βασιλιάς ελεώ του λαού».

Μετά το ταξίδι τους στο Λονδίνο, οι αρχηγοί των Τσουάνα συνέχισαν τις προσπάθειές τους να διατηρήσουν την ανεξαρτησία και τους θεσμούς τους.

Έδωσαν τη συγκατάθεσή τους για την κατασκευή μιας σιδηροδρομικής γραμμής στην Μπετσουαναλάνδη, όμως προσπάθησαν να περιορίσουν την ανάμειξη των Βρετανών σε άλλες πτυχές της οικονομικής και πολιτικής ζωής. Μολονότι, σε αντίθεση με τους μονάρχες της Αυστροουγγρικής και της Ρωσικής αυτοκρατορίας, δεν αντιτάχτηκαν στην κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής, ήταν σε θέση να συνειδητοποιήσουν ότι ο σιδηρόδρομος, όπως και οι υπόλοιπες πολιτικές των Βρετανών, δε θα οδηγούσαν την Μπετσουαναλάνδη στην ανάπτυξη, τουλάχιστον για όσο διάστημα βρισκόταν υπό το βρετανικό αποικιοκρατικό έλεγχο. Μια προσωπική εμπειρία του Κετ Μασίρε, ο οποίος διετέλεσε πρόεδρος της ανεξάρτητης Μποτσουάνας από το 1980 ως το 1998, είναι αποκαλυπτική. Τη δεκαετία του 1950 ο Μασίρε ανέπτυξε νέες τεχνικές στην καλλιέργεια του ζαχαρόχορτου. Ένας από τους πιθανούς αγοραστές της σοδειάς του Μασίρε ήταν η εταιρεία Vryburg Milling, η οποία έδρευε στη Νότια Αφρική. Ο Μασίρε ζήτησε από το σταθμάρχη του σιδηροδρομικού σταθμού του Λομπάτσε να μισθώσει δύο βαγόνια. Ο σταθμάρχης όμως αρνήθηκε και ο Μασίρε ζήτησε από ένα λευκό φίλο του να μεσολαβήσει. Ο σταθμάρχης δέχτηκε απρόθυμα, αλλά ζήτησε από τον Μασίρε να καταβάλει μίσθωμα τετραπλάσιο από αυτό που έδιναν οι λευκοί. Ο Μασίρε εγκατέλειψε την προσπάθεια και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ήταν «οι πρακτικές των λευκών, και όχι μόνο οι νόμοι, που απαγόρευαν στους Αφρικανούς να κατέχουν γη ή να έχουν εμπορικές άδειες, που εμποδίζαν τους μαύρους να δημιουργήσουν επιχειρήσεις στην Μπετσουαναλάνδη».

Τελικά, οι Τσουάνα στάθηκαν τυχεροί. Παρά τις αντιξοότητες, κατάφεραν να αποτρέψουν την κατάληψη της Μπετσουαναλάνδης από τον Ρόουντς. Και καθώς η Μπετσουαναλάνδη δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τους Βρετανούς, η έμμεση βρετανική διακυβέρνηση δε δημιούργησε το είδος του φαύλου κύκλου που επενέργησε στη Σιέρα Λεόνε (βλ. σσ. 353-363). Επιπλέον, η Μπετσουαναλάνδη απέφυγε το είδος της αποικιοκρατικής επέκτασης που πραγματοποιήθηκε στην ενδοχώρα της Νότιας Αφρικής, μετατρέποντάς τη σε δεξαμενή φτηνού εργατικού δυναμικού για τα ορυχεία και τα αγροκτήματα των λευκών. Τα αρχικά στάδια της αποικιοκρατικής διαδικασίας αποτέλεσαν μια κρίσιμη καμπή για τις περισσότερες κοινωνίες, μια κρίσιμη περίοδο κατά την οποία λαμβάνουν χώρα γεγονότα με σημαντικές μακροπρόθεσμες συνέπειες για την οικονομική και πολιτική εξέλιξή τους. Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 9, στις περισσότερες κοινωνίες της υποσαχάριας Αφρικής, καθώς και σε εκείνες της Νότιας Αμερικής και της νότιας Ασίας, στη διάρκεια της αποικιοκρατίας επιβλήθηκαν κλειστοί θεσμοί ή ενισχύθηκαν οι υφιστάμενοι κλειστοί θεσμοί. Αντίθετα, οι Τσουάνα απέφυγαν τόσο την έμμεση διακυβέρνηση, όσο και την πολύ

χειρότερη μοίρα που θα τους περίμενε αν ο Ρόουντς κατάφερνε να προσαρτήσει τη γη τους. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή δεν ήταν τυχαία, αλλά το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των υφισταμένων θεσμών, που είχαν διαμορφωθεί από τη θεσμική τροποποίηση των Τσουάνα, με την κρίσιμη καμπή που δημιούργησε η αποικιοκρατία. Χάρη στην πρωτοβουλία τους να επισκεφθούν το Λονδίνο, οι τρεις αρχηγοί καθόρισαν οι ίδιοι τη μοίρα τους. Και κατάφεραν να το κάνουν τόσο επειδή διέθεταν ασυνήθιστα μεγάλο βαθμό εξουσίας σε σύγκριση με άλλους αρχηγούς φυλών της υποσαχάριας Αφρικής, χάρη στον πολιτικό συγκεντρωτισμό που είχαν επιτύχει οι Τσουάνα, όσο και επειδή διέθεταν ασυνήθιστα μεγάλο βαθμό νομιμοποίησης, λόγω του πλουραλισμού που ήταν ενσωματωμένος στους φυλετικούς θεσμούς των Τσουάνα.

Το τέλος της αποικιοκρατικής περιόδου σηματοδότησε άλλη μια κρίσιμη καμπή, η οποία έπαιξε πολύ πιο σημαντικό ρόλο στην οικονομική επιτυχία της Μποτσουάνα, καθώς επέτρεψε την ανάπτυξη ανοιχτών θεσμών. Όταν το 1966 ανεξαρτητοποιήθηκε η Μπετσουαναλάνδη και ονομάστηκε Μποτσουάνα, είχαν περάσει πολλά χρόνια από την επιτυχία των αρχηγών Χάμα, Μπαθόεν και Σέμπελε. Καθώς στο μεσοδιάστημα οι Βρετανοί είχαν πραγματοποιήσει ελάχιστες επενδύσεις στην Μπετσουαναλάνδη, η ανεξάρτητη Μποτσουάνα ήταν μια από τις φτωχότερες χώρες στον κόσμο. Υπήρχαν μόνο δώδεκα χιλιόμετρα ασφαλτοστρωμένου οδοστρώματος, είκοσι δύο απόφοιτοι πανεπιστημίου και εκατό απόφοιτοι λυκείου. Επιπλέον, την Μποτσουάνα περιέβαλλαν η Νότια Αφρική, η Ναμίμπια και η Ροδεσία, που κυβερνιούνταν από καθεστώτα λευκών, τα οποία ήταν εχθρικά διακείμενα προς τις ανεξάρτητες χώρες της Αφρικής που κυβερνιούνταν από μαύρους. Ελάχιστοι θα έβαζαν την Μποτσουάνα στον κατάλογο των χωρών με τις περισσότερες πιθανότητες να επιτύχουν. Παρ' όλα αυτά, τα επόμενα σαράντα πέντε χρόνια η Μποτσουάνα θα γινόταν μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες χώρες του πλανήτη. Σήμερα το κατά κεφαλήν εισόδημα της Μποτσουάνας είναι το υψηλότερο στην υποσαχάρια Αφρική και κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με αυτό επιτυχημένων χωρών της ανατολικής Ευρώπης, όπως η Εσθονία και η Ουγγαρία, αλλά και με αυτό των πιο επιτυχημένων χωρών της Λατινικής Αμερικής, όπως η Κόστα Ρίκα.

Πώς κατάφερε η Μποτσουάνα να σπάσει το καλούπι; Αναπτύσσοντας ανοιχτούς οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς. Από την ανεξαρτητοποίησή της και μετά, η Μποτσουάνα έγινε μια δημοκρατική χώρα, στην οποία δεν εκδηλώνονται εμφύλιοι πόλεμοι ή στρατιωτικά πραξικοπήματα. Οι οικονομικοί θεσμοί προστατεύουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, διασφαλίζουν τη μακροοικονομική σταθερότητα και ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς. Ωστόσο, το καίριο ερώτημα είναι για ποιους λόγους η Μποτσουάνα κα-

τάφερε να δημιουργήσει ένα σταθερό πλαίσιο δημοκρατικών και πλουραλιστικών θεσμών, αλλά και για ποιους λόγους υιοθέτησε ανοιχτούς οικονομικούς θεσμούς, όταν οι περισσότερες χώρες της Αφρικής έκαναν το αντίθετο. Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, πρέπει να κατανοήσουμε πώς μια κρίσιμη καμπή –στη συγκεκριμένη περίπτωση το τέλος της αποικιοκρατικής περιόδου– αλληλεπίδρασε με τους υφιστάμενους θεσμούς της Μποτσουάνας.

Για τις περισσότερες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής –όπως, για παράδειγμα, τη Σιέρα Λεόνε ή τη Ζιμπάμπουε–, η ανεξαρτητοποίησή τους ήταν μια χαμένη ευκαιρία, καθώς αναδημιουργήθηκε το ίδιο είδος κλειστών θεσμών που υπήρχαν και κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατικής περιόδου. Τα αρχικά στάδια της ανεξαρτησίας της Μποτσουάνας ήταν διαφορετικά, σε μεγάλο βαθμό λόγω του ιστορικού υπόβαθρου που είχαν διαμορφώσει οι θεσμοί των Τσουάνα. Από αυτή την άποψη, η Μποτσουάνα εμφάνιζε πολλά κοινά στοιχεία με την Αγγλία πριν από την Ένδοξη Επανάσταση. Η δυναστεία των Τιδόρ είχε ενισχύσει τον πολιτικό συγκεντρωτισμό στην Αγγλία, ενώ η Μάγκνα Κάρτα και η κοινοβουλευτική παράδοση περιόριζαν την ισχύ της μοναρχίας και διασφάλιζαν ένα βαθμό πλουραλισμού. Αντίστοιχα, στην Μποτσουάνα υπήρχε κάποιος βαθμός πολιτικού συγκεντρωτισμού, ενώ οι σχετικά πλουραλιστικοί φυλετικοί θεσμοί επιβίωσαν κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας. Στην Αγγλία συγκροτήθηκε ένας ευρύς συνασπισμός από εμπόρους, βιομήχανους και μέλη της ανώτερης τάξης, οι οποίοι ζητούσαν τη μεγαλύτερη προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Στην Μποτσουάνα οι αρχηγοί των φυλών και οι τοπικές ελίτ που ήταν ιδιόκτητες βοοειδών, τα οποία αντιπροσώπευαν το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο, συγκρότησαν έναν αντίστοιχο συνασπισμό για την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Παρόλο που στις φυλές των Τσουάνα η ιδιοκτησία της γης ήταν συλλογική, τα βοοειδή αποτελούσαν ατομική ιδιοκτησία και οι ελίτ ζητούσαν την όσο το δυνατόν καλύτερη προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας τους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η συγκυριακή εξέλιξη της ιστορίας διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο. Η εξέλιξη των γεγονότων θα μπορούσε να είναι διαφορετική στην Αγγλία, αν οι κοινοβουλευτικοί ηγέτες και ο νέος βασιλιάς είχαν αποπειραθεί να χρησιμοποιήσουν την Ένδοξη Επανάσταση για να σφετεριστούν την εξουσία. Αντίστοιχα, η εξέλιξη των γεγονότων θα μπορούσε να είναι εντελώς διαφορετική στην Μποτσουάνα, αν δεν υπήρχαν ηγέτες όπως ο Σερέστε Χάμα ή ο Κετ Μασίρε, οι οποίοι δεν προσέφυγαν στην εκλογική νοθεία για να καταλάβουν την εξουσία, όπως έπραξαν πολλοί ηγέτες στην υποσαχάρια Αφρική.

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι οι θεσμοί των Τσουάνα περιόριζαν την εξουσία των αρχηγών, καθώς τους υποχρέωναν να λογοδοτούν στα μέλη της φυλής. Πα-

ρότι και άλλες φυλές της Αφρικής είχαν παρόμοιους θεσμούς, μόνο οι θεσμοί των Τσουάνα διατηρήθηκαν αναλλοίωτοι κατά την αποικιοκρατική περίοδο. Η παρουσία των Βρετανών στην Μπετσουαναλάνδη ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, αφού τη διοικούσαν από την πόλη Μάφεκινγκ της Νότιας Αφρικής. Είναι ενδεικτικό ότι τα σχέδια της Γκαμπορόνε, της πρωτεύουσας της Μποτσουάνας, καταρτίστηκαν κατά τη μεταβατική περίοδο προς την ανεξαρτησία, ενώ δεν έγινε καμία προσπάθεια να εξαλειφθούν οι εγχώριοι θεσμοί· παράλληλα με την ανέγερση της Γκαμπορόνε σχεδιαζόταν και η δημιουργία νέων *kgotlas*.

Η μετάβαση της Μποτσουάνας στην ανεξαρτησία πραγματοποιήθηκε με ομαλό τρόπο, υπό την ηγεσία του Δημοκρατικού Κόμματος της Μποτσουάνας (Botswana Democratic Party – BDP), το οποίο είχαν ιδρύσει το 1960 ο Σερέτσε Χάμα και ο Κετ Μασίρε. Ο Χάμα ήταν εγγονός του αρχηγού Χάμα Γ' και ο κληρονομικός αρχηγός των Ενγκουάτο, ενώ το όνομά του Σερέτσε σημαίνει «ο πηλός που μας συνενώνει». Αποδείχτηκε ότι ήταν ένα εξαιρετικά εύστοχο όνομα. Εκτός από τον Χάμα, στο BDP εντάχτηκαν οι περισσότεροι αρχηγοί των Τσουάνα και οι τοπικές ελίτ. Στην Μπετσουαναλάνδη δεν υπήρχε κάποια επιτροπή προώθησης των προϊόντων, αφού οι Βρετανοί αδιαφορούσαν για το προτεκτοράτο τους. Το 1967 το BDP ίδρυσε την Επιτροπή Κρέατος της Μποτσουάνας. Αντί όμως να κατασχέσει τα κοπάδια των κτηνοτρόφων, η επιτροπή έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της κτηνοτροφικής οικονομίας. Έχτισε φράχτες για να περιορίζονται τα κρούσματα του αφθώδους πυρετού και προώθησε τις εξαγωγές, οι οποίες συνέβαλαν τόσο στην οικονομική ανάπτυξη, όσο και στην εδραίωση των ανοιχτών οικονομικών θεσμών.

Παρόλο που η οικονομική μεγέθυνση της Μποτσουάνας βασίστηκε αρχικά στις εξαγωγές κρέατος, τα πράγματα άλλαξαν δραματικά όταν ανακαλύφθηκαν διαμάντια. Η διαχείριση των φυσικών πόρων στην Μποτσουάνα διέφερε ριζικά σε σχέση με ό,τι συνέβαινε σε άλλες χώρες της Αφρικής. Κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατικής περιόδου, οι αρχηγοί των Τσουάνα είχαν εμποδίσει τις έρευνες για την ανακάλυψη πολύτιμων μετάλλων και λίθων, επειδή γνώριζαν ότι, αν οι Ευρωπαίοι ανακάλυπταν χρυσό ή διαμάντια, θα έχαναν την αυτονομία τους. Η πρώτη μεγάλη ανακάλυψη κοιτασμάτων διαμαντιών έγινε στην περιοχή των Ενγκουάτο, στην ιδιαίτερη πατρίδα του Σερέτσε Χάμα. Προτού γνωστοποιηθεί η ανακάλυψη του κοιτάσματος, ο Χάμα τροποποίησε τη νομοθεσία προκειμένου τα δικαιώματα εξόρυξης να ανήκουν σε όλο το έθνος και όχι στις φυλές στις περιοχές των οποίων ανακαλύπτονταν κοιτάσματα. Με αυτό τον τρόπο διασφαλίστηκε ότι ο πλούτος από την εκμετάλλευση των διαμαντιών δε θα δημιουργούσε ανισότητες στην Μποτσουάνα. Επιπλέον, προωθήθηκε η διαδικασία του κρατικού συγκεντρωτισμού, καθώς

τα έσοδα από τα διαμάντια χρησιμοποιήθηκαν για να διαμορφωθεί ένας κρατικός γραφειοκρατικός μηχανισμός, να κατασκευαστούν έργα υποδομής και να γίνουν επενδύσεις στην παιδεία. Στη Σιέρα Λεόνε και σε πολλές άλλες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, τα διαμάντια τροφοδότησαν τις συγκρούσεις ανάμεσα σε αντιμαχόμενες ομάδες και συνέτειναν στη διαιώνιση των εμφύλιων πολέμων, παίρνοντας την ονομασία «Ματωμένα Διαμάντια», από τις σφαγές που έγιναν στη διάρκεια των ένοπλων συγκρούσεων για τον έλεγχό τους. Στην Μποτσουάνα τα έσοδα από τα διαμάντια χρησιμοποιήθηκαν για το καλό του έθνους.

Η αλλαγή του νομικού καθεστώτος των δικαιωμάτων εξόρυξης δεν ήταν η μοναδική πολιτική οικοδόμησης ενός ενιαίου κράτους που εφάρμοσε η κυβέρνηση του Σερέτσε Χάμα. Ο Νόμος περί Αρχηγίας των Φυλών, που ψηφίστηκε από την εθνοσυνέλευση πριν από την ανεξαρτητοποίηση, το 1965, και η Τροπολογία του Νόμου περί Αρχηγίας των Φυλών, που ψηφίστηκε το 1970, συνέχισαν τη διαδικασία του πολιτικού συγκεντρωτισμού, αυξάνοντας την ισχύ του κράτους και του εκλεγμένου προέδρου, ο οποίος απέκτησε την εξουσία να καθαιρεί τους αρχηγούς των φυλών αν κρινόταν αναγκαίο. Μια άλλη πτυχή της διαδικασίας του πολιτικού συγκεντρωτισμού ήταν ο νόμος που επέβαλλε ότι στα σχολεία θα διδάσκονταν μόνο τα αγγλικά και τα σετσουάνα. Σήμερα η Μποτσουάνα μοιάζει να είναι μια ομοιογενής χώρα, χωρίς τον εθνοτικό και γλωσσικό κατακερματισμό που χαρακτηρίζει άλλα έθνη της Αφρικής. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην πολιτική να διδάσκονται στα σχολεία τα αγγλικά και μόνο μία εθνική γλώσσα, τα σετσουάνα, προκειμένου να ελαχιστοποιούνται οι συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες φυλές και κοινωνικές ομάδες. Η τελευταία απογραφή στην οποία οι κάτοικοι ρωτήθηκαν για την εθνικότητά τους έγινε το 1946 και αποκάλυψε ότι στην Μποτσουάνα υπήρχε μια σημαντική ανομοιογένεια. Στην περιοχή των Ενγκουάτο, για παράδειγμα, μόνο το 20 τοις εκατό του πληθυσμού θεωρούσε ότι ανήκε στη φυλή των Ενγκουάτο· παρότι στην περιοχή των Ενγκουάτο ζούσαν άνθρωποι που ανήκαν σε άλλες φυλές της φυλετικής ομάδας των Τσουάνα, ζούσαν επίσης άνθρωποι που ανήκαν σε φυλές οι οποίες δε συμπεριλαμβάνονταν στη φυλετική ομάδα των Τσουάνα και η γλώσσα τους δεν ήταν τα σετσουάνα. Αυτή η βαθύτερη ανομοιογένεια αμβλύθηκε τόσο από τις κυβερνητικές πολιτικές μετά την ανεξαρτητοποίηση της Μποτσουάνα, όσο και από τους σχετικά ανοιχτούς θεσμούς της φυλετικής ομάδας των Τσουάνα, με τον ίδιο τρόπο που η ανομοιογένεια ανάμεσα στους Άγγλους και τους Ουαλούς αμβλύθηκε από το βρετανικό κράτος. Είναι ενδεικτικό ότι, από την ανεξαρτητοποίηση της Μποτσουάνας και έπειτα, οι απογραφές δεν περιλαμβάνουν ερωτή-

σεις που αφορούν την εθνική ανομοιογένεια, επειδή στην Μποτσουάνα όλοι οι κάτοικοι είναι Τσουάνα.

Η οικονομία της Μποτσουάνα μεγεθύνθηκε με υψηλούς ρυθμούς μετά την ανεξαρτησία, επειδή ο Σερέτσε Χάμα, ο Κετ Μασίρε και το BDP οδήγησαν τη χώρα σε ένα μονοπάτι ανοιχτών οικονομικών και πολιτικών θεσμών. Η ανακάλυψη των κοιτασμάτων διαμαντιών τη δεκαετία του 1970 δεν οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο, αλλά πρόσφερε στην κυβέρνηση μια σημαντική πηγή δημοσιονομικών εσόδων, τα οποία επενδύθηκαν σε υπηρεσίες κοινής ωφέλειας. Ως εκ τούτου, μειώθηκαν τα κίνητρα για την ανατροπή της κυβέρνησης. Οι ανοιχτοί πολιτικοί θεσμοί γέννησαν πολιτική σταθερότητα και ενίσχυσαν τους ανοιχτούς οικονομικούς θεσμούς. Και όπως προβλέπει η λειτουργία του ενάρετου κύκλου, την οποία περιγράψαμε στο Κεφάλαιο 11, οι ανοιχτοί οικονομικοί θεσμοί αύξησαν τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα των ανοιχτών πολιτικών θεσμών.

Η Μποτσουάνα έσπασε το καλούπι επειδή κατάφερε να εκμεταλλευτεί την κρίσιμη καμπή της ανεξαρτητοποίησής της και να δημιουργήσει ένα σύνολο ανοιχτών θεσμών. Το BDP και οι παραδοσιακές ελίτ, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του Χάμα, δεν προσπάθησαν να επιβάλουν ένα δικτατορικό καθεστώς ή ένα σύνολο κλειστών θεσμών που θα τους επέτρεπαν να πλουτίσουν εις βάρος της κοινωνίας. Και στην περίπτωση της Μποτσουάνας η εξέλιξη αυτή οφειλόταν στην αλληλεπίδραση ανάμεσα σε μια κρίσιμη καμπή και τους υφιστάμενους θεσμούς. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη σε όλες σχεδόν τις υπόλοιπες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, η Μποτσουάνα διέθετε φυλετικούς θεσμούς που είχαν οδηγήσει σε ένα βαθμό συγκεντρωτικής εξουσίας και περιλάμβαναν σημαντικά πλουραλιστικά γνωρίσματα. Επιπλέον, η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των οικονομικών ελίτ της Μποτσουάνας.

Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Μποτσουάνα ευνοήθηκε από τη συγκυριακή εξέλιξη της ιστορίας. Η Μποτσουάνα ήταν τυχερή, επειδή ο Σερέτσε Χάμα και ο Κετ Μασίρε διέφεραν από τον Σιάκα Στίβενς και τον Ρόμπερτ Μουγκάμπε. Χάρη στη φιλοπονία και την εντιμότητά τους, κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο ανοιχτών θεσμών πάνω στα θεμέλια των φυλετικών θεσμών των Τσουάνα. Όλες αυτές οι παράμετροι αύξαναν τις πιθανότητες υιοθέτησης ανοιχτών θεσμών από την Μποτσουάνα, ενώ οι περισσότερες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής είτε δεν προσπάθησαν να το κάνουν είτε απέτυχαν παταγωδώς.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΠΑΣΗΣ ΠΟΡΩΝ ΣΤΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΝΟΤΟΥ

Ήταν 1η Δεκεμβρίου του 1955 στην πόλη Μοντγκόμερι της Αλαμπάμα. Το ένταλμα σύλληψης αναφέρει ότι το παράπτωμα διαπράχτηκε στις 6:06 μ.μ. Ο οδηγός λεωφορείου Τζέιμς Μπλέικ κάλεσε την αστυνομία και οι αστυνομικοί Ντέι και Μίξον, οι οποίοι έσπευσαν επιτόπου, θα έγραφαν στην αναφορά τους:

Λάβαμε μια κλήση και, όταν φτάσαμε, ο οδηγός του λεωφορείου μάς είπε ότι μια έγχρωμη γυναίκα καθόταν στις θέσεις που προορίζονται για τους λευκούς και αρνιόταν να μετακινηθεί. Την... είδαμε κι εμείς. Ο οδηγός του λεωφορείου υπέγραψε το ένταλμα. Η Ρόζα Παρκς κατηγορήθηκε βάσει της παραγράφου 6 του άρθρου 11 του Κώδικα της Πόλης του Μοντγκόμερι.

Το παράπτωμα στο οποίο υπέπεσε η Ρόζα Παρκς ήταν ότι κάθισε στις θέσεις που προορίζονταν για λευκούς σε ένα λεωφορείο της γραμμής της λεωφόρου Κλίβελαντ, κάτι που συνιστούσε αδίκημα σύμφωνα με τη νομοθεσία για το φυλετικό διαχωρισμό της πολιτείας της Αλαμπάμα. Η Παρκς καταδικάστηκε να πληρώσει πρόστιμο δέκα δολαρίων, αλλά και να καταβάλει τέσσερα δολάρια για τα δικαστικά έξοδα. Η Ρόζα Παρκς δεν ήταν μια απλή γυναίκα, αλλά η γραμματέας του παραρτήματος στο Μοντγκόμερι της Εθνικής Ένωσης για την Πρόοδο των Έγχρωμων Ανθρώπων (National Association for the Advancement of Colored People – NAACP), η οποία αγωνιζόταν για την αλλαγή των θεσμών στις πολιτείες του αμερικανικού νότου. Η σύλληψή της πυροδότησε το λεγόμενο Μποϊκοτάζ των Λεωφορείων του Μοντγκόμερι, του οποίου ιθύνων νους ήταν ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ. Στις 3 Δεκεμβρίου ο Κινγκ και άλλοι μαύροι ηγέτες ανακοίνωσαν την έναρξη του μποϊκοτάζ, πείθοντας όλους τους μαύρους κατοίκους του Μοντγκόμερι να μη χρησιμοποιούν λεωφορεία. Το μποϊκοτάζ ήταν επιτυχημένο, διήρκεσε μέχρι τις 20 Δεκεμβρίου 1956 και δρομολόγησε μια διαδικασία η οποία αποκορυφώθηκε με την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ ότι ήταν αντισυνταγματικός ο νόμος που επέβαλλε το φυλετικό διαχωρισμό στα λεωφορεία στο Μοντγκόμερι και σε όλη την πολιτεία της Αλαμπάμα.

Το Μποϊκοτάζ των Λεωφορείων του Μοντγκόμερι υπήρξε μια από τις πιο σημαντικές ενέργειες του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα στις νότιες πολιτείες. Το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα εντασσόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο γεγονότων και αλλαγών που έσπασαν το καλούπι στις πολιτείες του

μονοπάτι επειδή είναι συμβατό με τα συμφέροντα των οικονομικών και πολιτικών ελίτ που τα κυβερνούν.

ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΥΗΜΕΡΙΑ

Σε αντίθεση με τη θεωρία που αναπτύξαμε στις σελίδες αυτού του βιβλίου, η υπόθεση της άγνοιας προτείνει μια άμεση «λύση» για το πρόβλημα της φτώχειας: αν η άγνοια μας οδήγησε σε αυτή την κατάσταση, φωτισμένοι και πληροφορημένοι ηγέτες και διαμορφωτές της πολιτικής είναι σε θέση να μας βγάλουν από αυτή, ενώ θα μπορέσουμε να «κατασκευάσουμε» την ευημερία σε όλο τον κόσμο, δίνοντας τις κατάλληλες συμβουλές και πείθοντας τους πολιτικούς να εφαρμόσουν τις ορθές οικονομικές συνταγές. Όταν στο Κεφάλαιο 2 εξετάσαμε την υπόθεση της άγνοιας, αναφέραμε ότι η περίπτωση του πρωθυπουργού της Γκάνας Κόφι Μπούζια στις αρχές της δεκαετίας του 1970 καταδεικνύει ότι το βασικό εμπόδιο στην υιοθέτηση πολιτικών που αποτρέπουν τις αποτυχίες και ενισχύουν την οικονομική μεγέθυνση δεν είναι η άγνοια των πολιτικών, αλλά τα κίνητρα που παρέχουν ή οι περιορισμοί που θέτουν οι πολιτικοί και οι οικονομικοί θεσμοί. Παρ' όλα αυτά, η υπόθεση της άγνοιας εξακολουθεί να κυριαρχεί στους δυτικούς κύκλους διαμόρφωσης της πολιτικής, οι οποίοι εστιάζουν το ενδιαφέρον τους αποκλειστικά στους τρόπους κατασκευής της ευημερίας.

Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις για το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος κατασκευής της ευημερίας. Η πρώτη προσέγγιση, την οποία υιοθετούν συχνά διεθνείς οργανισμοί όπως το ΔΝΤ, θεωρεί ότι η υπανάπτυξη οφείλεται σε κακές οικονομικές πολιτικές και σε κακούς οικονομικούς θεσμούς και προτείνει έναν κατάλογο μεταρρυθμίσεων που οι διεθνείς οργανισμοί συστήνουν στις φτωχές χώρες. (Η Συναίνεση της Ουάσινγκτον αποτελεί έναν τέτοιο κατάλογο.) Οι μεταρρυθμίσεις αυτές επικεντρώνουν στη μακροοικονομική σταθερότητα και σε μακροοικονομικούς στόχους, όπως η μείωση του μεγέθους του κράτους, τα κυμαινόμενα επιτόκια και η απελευθέρωση των κεφαλαίων. Επικεντρώνουν επίσης και σε φαινομενικά ελκυστικούς μικροοικονομικούς στόχους, όπως οι ιδιωτικοποιήσεις, η βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, αλλά και η βελτίωση της λειτουργίας του κράτους μέσω της καταπολέμησης της διαφθοράς. Μολονότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές είναι εύλογες, η προσέγγιση των διαφόρων διεθνών οργανισμών που εδρεύουν στην Ουάσινγκτον, το Λονδίνο και το Παρίσι βασίζεται σε μια λανθασμένη συλλογιστική, η οποία δεν ανα-

γνωρίζει το ρόλο των πολιτικών θεσμών και των περιορισμών που αυτοί θέτουν στη διαμόρφωση της πολιτικής. Οι προσπάθειες των διεθνών οργανισμών να κατασκευάσουν την οικονομική μεγέθυνση μέσω του εκφοβισμού των φτωχών χωρών προκειμένου να υιοθετήσουν καλύτερες πολιτικές και καλύτερους θεσμούς δεν είναι επιτυχείς, καθώς μοναδικός λόγος για την ύπαρξη κακών πολιτικών και κακών θεσμών θεωρείται η άγνοια των ηγετών των φτωχών χωρών. Ως εκ τούτου, οι μεταρρυθμίσεις δεν εφαρμόζονται ή εφαρμόζονται μόνο κατ' όνομα.

Για παράδειγμα, πολλές χώρες σε όλο τον κόσμο –και ιδίως οι χώρες της Λατινικής Αμερικής–, που φαινομενικά εφάρμοσαν τις μεταρρυθμίσεις, βυθίστηκαν τη δεκαετία του 1980 και του 1990 σε οικονομική στασιμότητα. Στην πραγματικότητα, οι μεταρρυθμίσεις επιβλήθηκαν στις χώρες αυτές, όμως οι πολιτικοί θεσμοί δεν άλλαξαν. Έτσι, ακόμα και όταν φαινομενικά εφαρμόζονταν οι μεταρρυθμίσεις, οι πολιτικοί υπονόμευαν την ουσία τους ή επινοούσαν διάφορους τρόπους για να αμβλύνουν τον αντίκτυπό τους. Η ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών είναι μια από τις βασικές υποδείξεις των διεθνών οργανισμών για την επίτευξη της μακροοικονομικής σταθερότητας. Ο τρόπος «υλοποίησης» αυτής της μεταρρύθμισης συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα: είτε οι κεντρικές τράπεζες έγιναν ανεξάρτητες μόνο θεωρητικά και όχι στην πράξη είτε η ανεξαρτησία τους υπονομεύτηκε από τη χρησιμοποίηση άλλων πολιτικών εργαλείων. Η ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών είναι μια εύλογη μεταρρύθμιση, καθώς σε πολλές χώρες του κόσμου οι πολιτικοί δαπανούσαν περισσότερα χρήματα απ' όσα συγκέντρωναν μέσω της φορολογίας και, στη συνέχεια, υποχρέωναν τις κεντρικές τράπεζες να τυπώνουν χρήμα. Ο συνακόλουθος πληθωρισμός δημιουργούσε αστάθεια και αβεβαιότητα. Θεωρητικά, οι ανεξάρτητες τράπεζες θα αντιστέκονταν στις πολιτικές πιέσεις και θα τιθάσευαν τον πληθωρισμό, όπως κάνει η Bundesbank στη Γερμανία. Ο Ρόμπερτ Μουγκάμπε αποφάσισε να εφαρμόσει την υπόδειξη των διεθνών οργανισμών και το 1995 η Κεντρική Τράπεζα της Ζιμπάμπουε έγινε ανεξάρτητη. Μέχρι τότε ο πληθωρισμός στη Ζιμπάμπουε κυμαινόταν στο 20 τοις εκατό. Το 2002 άγγιξε το 140 τοις εκατό· το 2003 το 600 τοις εκατό· το 2007 το 66.000 τοις εκατό· και το 2008 το 230 εκ. τοις εκατό! Φυσικά, σε μια χώρα όπου ο πρόεδρος κερδίζει στη λοταρία (βλ. σσ. 386-391), δε θα πρέπει να προκαλεί έκπληξη το ότι είναι κενός περιεχομένου ένας νόμος που θεσπίζει την ανεξαρτησία της Κεντρικής Τράπεζας. Ο διοικητής της Κεντρικής Τράπεζας της Ζιμπάμπουε γνώριζε κατά πάσα πιθανότητα ότι ο ομόλογός του στη Σιέρα Λεόνε είχε «πέσει» από τον τελευταίο όροφο του κτιρίου της Κεντρικής Τράπεζας μετά τη διαφωνία του με τον Σιάκα Στίβενς (βλ. σ. 362). Είτε ήταν ανεξάρτητη η Κεντρική Τράπεζα

της Ζιμπάμπουε είτε όχι, ο διοικητής της γνώριζε ότι έπρεπε να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις του προέδρου για το καλό της προσωπικής υγείας του, έστω και αν αυτό απέβαινε εις βάρος της υγείας της οικονομίας. Ωστόσο, δεν είναι όλες οι χώρες σαν τη Ζιμπάμπουε. Τη δεκαετία του 1990 οι Κεντρικές Τράπεζες της Αργεντινής και της Κολομβίας έγιναν ανεξάρτητες και μείωσαν τον πληθωρισμό. Καθώς όμως σε καμία από τις δύο αυτές χώρες δεν άλλαξαν οι πολιτικοί θεσμοί, οι πολιτικές ελίτ χρησιμοποίησαν άλλους τρόπους για να εξαγοράζουν ψήφους, να προστατεύουν τα συμφέροντά τους και να πλουτίζουν οι ίδιες και οι υποστηρικτές τους. Αφού δεν μπορούσαν πλέον να τυπώνουν χρήμα, έπρεπε να βρουν μια διαφορετική μέθοδο. Και στις δύο αυτές χώρες η θέσπιση ανεξάρτητων κεντρικών τραπεζών συνέπεσε με μια μεγάλη επέκταση των κρατικών δαπανών, οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν μέσω του δανεισμού.

Η δεύτερη προσέγγιση για το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος κατασκευής της ευημερίας αναγνωρίζει ότι δεν υπάρχουν εύκολες λύσεις για βγει ένα έθνος από τη φτώχεια άμεσα ή έστω σε ένα χρονικό ορίζοντα μερικών δεκαετιών. Αντίθετα, η προσέγγιση αυτή υποστηρίζει ότι οι πολλές «μικρές αποτυχίες των αγορών» μπορούν να διορθωθούν με τις κατάλληλες συμβουλές και ο πλούτος να αυξηθεί αν οι διαμορφωτές της πολιτικής εκμεταλλευτούν αυτές τις ευκαιρίες με τη βοήθεια οικονομολόγων και άλλων ειδικών. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, σε όλες τις φτωχές χώρες υπάρχουν μικρές αποτυχίες των αγορών – για παράδειγμα, στα εκπαιδευτικά τους συστήματα, στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή στον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένες οι αγορές. Πράγματι, στις φτωχές χώρες υπάρχουν μικρές αποτυχίες των αγορών. Ωστόσο, το πρόβλημα είναι ότι οι μικρές αυτές αποτυχίες δεν είναι συχνά παρά η κορυφή του παγόβουνου, το σύμπτωμα προβλημάτων τα οποία έχουν βαθύτερες ρίζες στις κοινωνίες με κλειστούς θεσμούς. Όπως δεν είναι συμπτωματικό ότι οι φτωχές χώρες εφαρμόζουν αλυσιτελείς μακροοικονομικές πολιτικές, έτσι δεν είναι συμπτωματικό και ότι τα εκπαιδευτικά τους συστήματα δυσλειτουργούν. Αυτές οι αποτυχίες των αγορών δεν οφείλονται μόνο στην άγνοια. Οι διαμορφωτές της πολιτικής και οι γραφειοκράτες, οι οποίοι υποτίθεται ότι δρουν ακολουθώντας καλοπροαίρετες συμβουλές, ενδέχεται να αποτελούν μέρος του προβλήματος, ενώ οι επανειλημμένες προσπάθειες να διορθωθούν οι ανεπάρκειες ενδέχεται να έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα, επειδή οι υπεύθυνοι δεν αντιμετωπίζουν τις θεσμικές αιτίες της φτώχειας.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των προβλημάτων ήταν η παρέμβαση της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης (ΜΚΟ) Seva Mandir για να βελτιωθεί η παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στην πολιτεία Ρατζαστάν της Ινδίας. Η ανεπάρκεια και η αποτυχία του συστήματος παροχής ιατροφαρμακευ-

τικής περίθαλψης στην Ινδία είναι βαθιά ριζωμένες. Η δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στην Ινδία είναι, τουλάχιστον θεωρητικά, φτηνή και άμεσα διαθέσιμη, ενώ το προσωπικό είναι σε γενικές γραμμές εξειδικευμένο. Ωστόσο, ακόμα και οι πιο φτωχοί Ινδοί δεν πηγαίνουν στα δημόσια νοσοκομεία, αλλά προτιμούν τις ιδιωτικές κλινικές που είναι ακριβότερες, μη εποπτευόμενες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αναποτελεσματικές. Δεν πρόκειται για κάποιο είδος παραλογισμού: οι Ινδοί δεν μπορούν να νοσηλευτούν στα δημόσια νοσοκομεία εξαιτίας της συστηματικής απουσίας του προσωπικού. Αν ένας Ινδός πάει σε ένα δημόσιο νοσοκομείο, όχι μόνο δε θα βρει νοσοκόμες σε αυτό, αλλά είναι πιθανό να μην μπορέσει καν να μπει μέσα στο κτίριο, επειδή τα δημόσια νοσοκομεία είναι συνήθως κλειστά.

Το 2006 η Seva Mandir επεξεργάστηκε μαζί με μια ομάδα οικονομολόγων ένα σχέδιο που θα εξανάγκαζε τις νοσοκόμες να πηγαίνουν στα νοσοκομεία της επαρχίας Ουνταϊπούρ της πολιτείας Ρατζαστάν. Η ιδέα ήταν απλή: η Seva Mandir εγκατέστησε στα νοσοκομεία ειδικά μηχανήματα που θα κατέγραφαν πάνω σε μια ατομική κάρτα την ημερομηνία και την ώρα που οι νοσοκόμες προσέρχονταν και αποχωρούσαν από αυτά. Οι νοσοκόμες θα έπρεπε να χτυπούν τις κάρτες τους τρεις φορές την ημέρα, ώστε να διασφαλίζεται ότι προσέρχονταν την προκαθορισμένη ώρα, έμεναν στο νοσοκομείο και έφευγαν την προκαθορισμένη ώρα. Αν το σχέδιο αποδεικνυόταν αποτελεσματικό και αυξανόταν η ποσότητα και η ποιότητα της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, θα τεκμηριωνόταν η θεωρία ότι υπάρχουν εύκολες λύσεις για κομβικά αναπτυξιακά προβλήματα.

Ωστόσο, η παρέμβαση της Seva Mandir απέδειξε κάτι εντελώς διαφορετικό. Το πρώτο διάστημα μετά την έναρξη του προγράμματος, αυξήθηκε κατακόρυφα ο αριθμός των νοσοκόμων που πήγαιναν στα νοσοκομεία. Ωστόσο, αυτό δε διήρκεσε πολύ. Μετά από ένα χρόνο η τοπική διεύθυνση υγείας της επαρχίας άρχισε να υπονομεύει εσκεμμένα το πρόγραμμα. Η συστηματική απουσία από την εργασία επανήλθε στα προηγούμενα επίπεδα, καθώς αυξήθηκαν κατακόρυφα οι «ημέρες άδειας» – δηλαδή οι νοσοκόμες δεν πήγαιναν στα νοσοκομεία, κι αυτό με την επίσημη πλέον έγκριση της τοπικής διεύθυνσης υγείας. Αυξήθηκαν επίσης τα «προβλήματα των ειδικών μηχανημάτων», καθώς πολλά από αυτά έσπασαν. Όμως η Seva Mandir δεν μπόρεσε να τα αντικαταστήσει, διότι ο υπουργός Υγείας της πολιτείας Ρατζαστάν αρνήθηκε να συνεργαστεί.

Ο εξαναγκασμός των νοσοκόμων να χτυπούν τις κάρτες τους τρεις φορές την ημέρα δεν ήταν μια πρωτοποριακή ιδέα. Πράγματι, είναι μια μέθοδος που χρησιμοποιείται σε όλες τις βιομηχανίες, ακόμα και στις ινδικές βιομηχανίες, και η τοπική διεύθυνση υγείας θα πρέπει να την είχε σκεφτεί ως πιθανή λύση στο πρόβλημα της συστηματικής απουσίας των νοσοκόμων. Επομένως, είναι

απίθανο αυτό το απλό σχέδιο να μην είχε ήδη υιοθετηθεί εξαιτίας της άγνοιας. Τα όσα συνέβησαν κατά τη διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος το επιβεβαίωσαν. Η τοπική διεύθυνση υγείας υπέσκαπτε το πρόγραμμα, επειδή ήταν συνένοχη στη συστηματική απουσία των νοσοκόμων από τα νοσοκομεία. Δεν ήθελε ένα σχέδιο που θα εξανάγκαζε τις νοσοκόμες να πηγαίνουν στα νοσοκομεία για να μη μειωθεί ο μισθός τους.

Το περιστατικό αυτό απεικονίζει μια μικρο-εκδοχή των δυσκολιών στην υλοποίηση σημαντικών αλλαγών όταν η αιτία των προβλημάτων είναι οι θεσμοί. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η θεσμική μεταρρύθμιση δεν εμποδίστηκε από διεφθαρμένους πολιτικούς ή παντοδύναμους επιχειρηματίες, αλλά από την τοπική διεύθυνση υγείας και τις νοσοκόμες που υπονόμευαν το σχέδιο της Seva Mandir και των οικονομολόγων που συνεργάστηκαν μαζί της. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχουν εύκολες λύσεις για τις μικρές αποτυχίες των αγορών: οι θεσμικές δομές που προκαλούν τις αποτυχίες των αγορών εμποδίζουν την υλοποίηση παρεμβάσεων που θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις καταστάσεις στο μικροεπίπεδο. Οι προσπάθειες να κατασκευαστεί η ευημερία χωρίς να αντιμετωπιστεί η βαθύτερη αιτία των προβλημάτων –οι κλειστοί θεσμοί και οι πολιτικές που τους διατηρούν– είναι απίθανο να καρποφορήσουν.

Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΞΕΝΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Μετά τις επιθέσεις της Αλ Κάιντα στις 11 Σεπτεμβρίου 2001, οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ ανέτρεψαν το καταπιεστικό καθεστώς των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν, το οποίο φιλοξενούσε ηγετικά στελέχη της Αλ Κάιντα και αρνήθηκε να τα παραδώσει. Η Συμφωνία της Βόννης, η οποία υπογράφηκε το Δεκέμβριο του 2001 ανάμεσα σε ηγέτες των Αφγανών πρώην μουτζαχεντίν που είχαν συνεργαστεί με τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ και σε σημαντικές προσωπικότητες της αφγανικής διασποράς, μεταξύ των οποίων και ο Χαμίντ Καρζάι, προέβλεπε την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας στο Αφγανιστάν. Ένα από τα πρώτα βήματα ήταν η σύγκληση της πανεθνικής συνέλευσης, της Loya Jirga, η οποία εξέλεξε τον Καρζάι ως επικεφαλής της μεταβατικής κυβέρνησης. Το μέλλον του Αφγανιστάν έμοιαζε ευοίωνο. Η πλειονότητα του αφγανικού λαού επιθυμούσε να απαλλαγεί από τους Ταλιμπάν. Η διεθνής κοινότητα θεωρούσε ότι το μόνο που χρειαζόταν πλέον το Αφγανιστάν ήταν μια μεγάλη ένεση ξένης βοήθειας. Πολύ σύντομα, αντιπρόσωποι του ΟΗΕ και αρκετών ΜΚΟ κατέφθασαν στην Καμπούλ, την πρωτεύουσα του Αφγανιστάν.

Τα όσα επακολούθησαν δεν προκαλούν έκπληξη, δεδομένης της αναποτελεσματικότητας της ξένης βοήθειας σε φτωχές χώρες και αποτυχημένα κράτη κατά τη διάρκεια των τελευταίων πενήντα ετών. Επαναλήφθηκε το συνηθισμένο τελετουργικό. Οι υπεύθυνοι για την ξένη βοήθεια και οι κουστωδίες τους έφτασαν με τα ιδιωτικά αεριωθούμενα αεροπλάνα τους, ΜΚΟ κάθε είδους κατέκλυσαν την Καμπούλ, ενώ ξεκίνησαν συνομιλίες υψηλού επιπέδου ανάμεσα στις κυβερνήσεις των δυτικών χωρών και τους διεθνείς οργανισμούς. Δισεκατομμύρια δολάρια άρχισαν να εισρέουν στο Αφγανιστάν. Όμως ελάχιστα από αυτά τα χρήματα χρησιμοποιήθηκαν για να κατασκευαστούν έργα υποδομής, σχολεία ή άλλα έργα κοινής ωφέλειας που ήταν ουσιώδη για την ανάπτυξη των ανοιχτών θεσμών ή έστω για την αποκατάσταση του νόμου και της τάξης. Ενώ οι περισσότερες υποδομές του Αφγανιστάν ήταν κατεστραμμένες, η πρώτη δόση των χρημάτων χρησιμοποιήθηκε για να μισθωθούν οι υπηρεσίες μιας αεροπορικής εταιρείας για τη μεταφορά των αξιωματούχων του ΟΗΕ και άλλων διεθνών οργανισμών. Το επόμενο που χρειαζόνταν οι ξένοι αξιωματούχοι ήταν οδηγοί και διερμηνείς. Προσελήφθησαν, λοιπόν, με υπέρογκες απολαβές, σε σύγκριση με τους μισθούς που έπαιρναν οι ελάχιστοι γραφειοκράτες που μιλούσαν αγγλικά και όσοι δάσκαλοι είχαν απομείνει στα σχολεία του Αφγανιστάν, προκειμένου να συνοδεύουν τους ξένους αξιωματούχους. Καθώς οι ελάχιστοι ειδικευμένοι γραφειοκράτες τέθηκαν στην υπηρεσία των ξένων αξιωματούχων, η ξένη βοήθεια, αντί να χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή έργων υποδομής στο Αφγανιστάν, υπονόμευσε τη στελέχωση του αφγανικού κράτους, το οποίο υποτίθεται ότι θα αναδιοργάνωνε.

Οι κάτοικοι ενός απομονωμένου χωριού σε μια κοιλάδα του κεντρικού Αφγανιστάν άκουσαν στο ραδιόφωνο ότι, χάρη σε ένα πρόγραμμα ύψους πολλών εκατομμυρίων δολαρίων, θα αποκαθίσταντο οι κατοικίες στην περιοχή τους. Μετά από κάποιο διάστημα έφτασαν μερικά ξύλινα δοκάρια, τα οποία μεταφέρθηκαν από τα φορτηγά που ανήκαν στο καρτέλ του Ισμαήλ Χαν, ενός διαβόητου πρώην πολέμαρχου που ήταν πλέον μέλος της κυβέρνησης του Αφγανιστάν. Όμως τα δοκάρια ήταν πολύ μεγάλα για να χρησιμοποιηθούν για οτιδήποτε και οι χωρικοί τα χρησιμοποίησαν με το μοναδικό δυνατό τρόπο: ως καυσόξυλα. Τι είχαν απογίνει τα εκατομμύρια δολάρια που είχαν υποσχεθεί στους χωρικούς; Από τα χρήματα αυτά, το 20 τοις εκατό παρακρατήθηκε για τα έξοδα των κεντρικών γραφείων του ΟΗΕ στη Γενεύη. Καθώς το έργο ανατέθηκε ως υπεργολαβία σε μια ΜΚΟ, η οργάνωση παρακράτησε από το εναπομείναν ποσό το 20 τοις εκατό για τα έξοδα των κεντρικών γραφείων της στις Βρυξέλλες. Μεσολάβησαν τρεις ακόμα υπεργολάβοι, καθένας από τους οποίους παρακρατούσε το 20 τοις εκατό περίπου από το ποσό που απέμενε κάθε

φορά. Τα ελάχιστα χρήματα που κατέληξαν στο Αφγανιστάν χρησιμοποιήθηκαν για να αγοραστεί ξυλεία από το δυτικό Ιράν, ενώ καταβλήθηκε ένα σεβαστό ποσό στο καρτέλ φορτηγών του Ισμαήλ Χαν για να καλυφθούν τα μεταφορικά έξοδα, τα οποία φυσικά διογκώθηκαν. Ήταν ένα μικρό θαύμα που τα υπερμεγέθη ξύλινα δοκάρια έφτασαν στο χωριό.

Το περιστατικό που συνέβη στο απομονωμένο χωριό δεν ήταν μεμονωμένο. Σύμφωνα με πολλές μελέτες, μόνο το 10 τοις εκατό περίπου ή, στην καλύτερη περίπτωση, το 20 τοις εκατό της ξένης βοήθειας φτάνει στον προορισμό της. Καθώς γράφουμε αυτές τις σελίδες, βρίσκονται σε εξέλιξη δεκάδες έρευνες εις βάρος αξιωματούχων του ΟΗΕ και τοπικών αξιωματούχων που κατηγορούνται ότι υπεξαίρεσαν χρήματα από την ξένη βοήθεια. Ωστόσο, ο βασικότερος λόγος που χάνεται η ξένη βοήθεια δεν είναι οι απάτες, αλλά η ανικανότητα ή κάτι ακόμα χειρότερο: η ρουτίνα που κυριαρχεί στους κόλπους των οργανισμών οι οποίοι διαχειρίζονται την ξένη βοήθεια.

Η χορήγηση της ξένης βοήθειας στο Αφγανιστάν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί επιτυχημένη σε σύγκριση με άλλες περιπτώσεις. Τις τελευταίες πέντε δεκαετίες δόθηκαν δισεκατομμύρια δολάρια ως «αναπτυξιακή» βοήθεια σε κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο. Ένα μεγάλο μέρος της χάθηκε εξαιτίας των λειτουργικών εξόδων και της διαφθοράς, όπως συνέβη στο Αφγανιστάν. Το χειρότερο είναι ότι ένα μεγάλο μέρος της ξένης βοήθειας δόθηκε σε δικτάτορες, όπως ο Μομπούτου, ο οποίος εξαρτιόταν από την οικονομική βοήθεια των δυτικών πατρώνων του για να συντηρεί το πελατειακό σύστημα στο οποίο στηριζόταν το καθεστώς του. Η κατάσταση είναι παρόμοια και στις υπόλοιπες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής. Η ανθρωπιστική βοήθεια, η οποία δίνεται ως ένα μέσο προσωρινής ανακούφισης σε περιόδους κρίσεων –όπως, για παράδειγμα, συνέβη πρόσφατα στην Αϊτή και το Πακιστάν–, είναι ασφαλώς πιο χρήσιμη, παρόλο που η χορήγησή της συνοδεύεται από ανάλογα προβλήματα.

Παρά το διόλου κολακευτικό ιστορικό της «αναπτυξιακής» βοήθειας, η χορήγηση βοήθειας είναι μια από τις πιο δημοφιλείς πολιτικές που συνιστούν για την καταπολέμηση της φτώχειας οι κυβερνήσεις των δυτικών χωρών, οι διεθνείς οργανισμοί και οι ΜΚΟ. Και, φυσικά, ο κύκλος της αποτυχίας επαναλαμβάνεται. Η ιδέα ότι οι πλούσιες δυτικές χώρες πρέπει να δίνουν τεράστια κονδύλια ως «αναπτυξιακή» βοήθεια προκειμένου να επιλυθεί το πρόβλημα της φτώχειας στην υποσαχάρια Αφρική, την Καραϊβική, την κεντρική Αμερική και τη νότια Ασία βασίζεται σε μια εσφαλμένη αντίληψη για τις αιτίες που προκαλούν τη φτώχεια. Χώρες όπως το Αφγανιστάν είναι φτωχές εξαιτίας των κλειστών θεσμών τους – με συνέπεια να μην προστατεύονται τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, να μην τηρείται ο νόμος και η τάξη, να μη λειτουργεί το δικαστικό

σύστημα και να κυριαρχούν στην οικονομική ζωή οι εθνικές και, κυρίως, οι τοπικές ελίτ. Η ύπαρξη αυτών των θεσμικών προβλημάτων έχει ως αποτέλεσμα η ξένη βοήθεια να μην είναι αποτελεσματική, καθώς λεηλατείται, ενώ οι πιθανότητες να φτάσει στον προορισμό της είναι ελάχιστες. Στη χειρότερη περίπτωση, η ξένη βοήθεια ενισχύει καθεστώτα που αποτελούν τη βαθύτερη αιτία των προβλημάτων. Αν η βιώσιμη οικονομική μεγέθυνση εξαρτάται από τους ανοιχτούς θεσμούς, η χορήγηση βοήθειας σε καθεστώτα που χρησιμοποιούν κλειστούς θεσμούς δεν μπορεί να είναι η λύση. Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρεί τη θετική συνεισφορά συγκεκριμένων προγραμμάτων βοήθειας, όπως η ίδρυση σχολείων σε περιοχές όπου δεν υπάρχουν ή η καταβολή μισθών σε δασκάλους που διαφορετικά θα έμεναν απλήρωτοι. Ενώ η παρουσία στην Καμπούλ των αντιπροσώπων των οργανισμών που διαχειρίζονται την ξένη βοήθεια συνέβαλε ελάχιστα στη βελτίωση της ζωής των απλών Αφγανών, υπήρξαν αξιοσημείωτες επιτυχίες, όπως, για παράδειγμα, η δημιουργία σχολείων για κορίτσια, τα οποία ήταν αποκλεισμένα από την εκπαίδευση τόσο κατά τη διάρκεια του καθεστώτος των Ταλιμπάν, όσο και παλαιότερα.

Μια λύση –η οποία πρόσφατα έγινε ευρύτερα αποδεκτή, εν μέρει επειδή έγινε κατανοητό ότι οι θεσμοί έχουν σχέση με την ευημερία, αλλά και με τον τρόπο διαχείρισης της βοήθειας– είναι η «υπό όρους» χορήγηση βοήθειας. Σύμφωνα με τη νέα αυτή αντίληψη, για να συνεχιστεί η χορήγηση της ξένης βοήθειας, η χώρα που τη λαμβάνει θα πρέπει να πληροί μερικές προϋποθέσεις – για παράδειγμα, να απελευθερώνει τις αγορές ή να πραγματοποιεί βήματα προς τη δημοκρατία. Η κυβέρνηση του Τζορτζ Μπους του νεότερου έλαβε την πιο σημαντική απόφαση σχετικά με την υπό όρους χορήγηση βοήθειας, καθώς, μέσω της ίδρυσης των Millennium Challenge Accounts, οι δόσεις της βοήθειας θα εξαρτώνται από τις ποιοτικές βελτιώσεις σε σημαντικές πτυχές της οικονομικής και πολιτικής ζωής. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα της υπό όρους χορήγησης βοήθειας δεν είναι μεγαλύτερη από εκείνη της άνευ όρων. Οι χώρες που αποτυγχάνουν να εκπληρώσουν τους όρους εξακολουθούν να λαμβάνουν την ίδια βοήθεια με εκείνες που τους εκπληρώνουν. Ο λόγος είναι απλός: χρειάζονται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό τη βοήθεια, είτε είναι αναπτυξιακή είτε είναι ανθρωπιστική. Και, όπως ήταν αναμενόμενο, η υπό όρους χορήγηση βοήθειας επηρεάζει ελάχιστα τους θεσμούς του έθνους που τη λαμβάνει. Σε τελική ανάλυση, θα προκαλούσε κατάπληξη αν κάποιος σαν τον Σιάκα Στίβενς στη Σιέρα Λεόνε ή τον Ζοζέφ Μομπούτου στο Κονγκό άρχιζε να καταργεί τους κλειστούς θεσμούς από τους οποίους εξαρτάται το καθεστώς του προκειμένου να του χορηγηθεί περισσότερη ξένη βοήθεια. Μετά την ίδρυση των Millennium Challenge Accounts, είναι τόσο μικρό το ύψος της ξένης βοήθειας που χορηγείται ακόμα

και σε χώρες όπου η ξένη βοήθεια αποτελεί σημαντικό τμήμα του κρατικού προϋπολογισμού, ώστε ένας δικτάτορας να μη διακινδυνεύει να υπονομεύσει τη διαιώνιση της εξουσίας του ή την ίδια του την επιβίωση.

Οι διαπιστώσεις αυτές δε συνεπάγονται ότι η χορήγηση ξένης βοήθειας, με εξαίρεση την ανθρωπιστική, θα πρέπει να διακοπεί. Η διακοπή της ξένης βοήθειας είναι ανέφικτη και, κατά πάσα πιθανότητα, θα οδηγούσε στην αύξηση της ανθρώπινης οδύνης. Είναι ανέφικτη επειδή οι πολίτες πολλών δυτικών χωρών νιώθουν ενοχές για τις οικονομικές και ανθρωπιστικές καταστροφές, με συνέπεια η χορήγηση ξένης βοήθειας να τους κάνει να αισθάνονται ότι καταβάλλονται προσπάθειες για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων. Ακόμα και αν οι προσπάθειες αυτές δεν είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές, θέλουν να συνεχιστούν και, συνεπώς, θα συνεχιστεί και η χορήγηση ξένης βοήθειας. Το τεράστιο πλέγμα των διεθνών οργανισμών και των ΜΚΟ θα εξακολουθήσει να απαιτεί και να κάνει ό,τι μπορεί για τη διατήρηση του στάτους κβο. Εξάλλου, θα ήταν ανάλγητο να διακοπεί η χορήγηση βοήθειας στα έθνη που τη χρειάζονται. Ναι, ένα μεγάλο μέρος της βοήθειας χάνεται. Αν όμως για κάθε δολάριο βοήθειας που δίνεται, δέκα σεντς καταλήγουν στους φτωχότερους ανθρώπους του πλανήτη, τότε υπάρχουν δέκα σεντς περισσότερα απ' ό,τι προηγουμένως προκειμένου να αμβλυνθεί η έσχατη ένδεια – και αυτό είναι καλύτερο από το τίποτα.

Οφείλουμε να συγκρατήσουμε δύο σημαντικά διδάγματα. Πρώτον, η ξένη βοήθεια δεν είναι ένα αποτελεσματικό μέσο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των αποτυχημένων εθνών. Οι χώρες χρειάζονται ανοιχτούς οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς για να σπάσουν τον κύκλο της φτώχειας. Η ξένη βοήθεια συνεισφέρει ελάχιστα στην αλλαγή των θεσμών, ιδίως με τον τρόπο που χορηγείται. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τις βαθύτερες αιτίες που προκαλούν την παγκόσμια ανισότητα και τη φτώχεια, ώστε να μη βασίζουμε τις ελπίδες μας σε ψεύτικες υποσχέσεις. Και καθώς οι βαθύτερες αιτίες σχετίζονται άμεσα με τους θεσμούς, η ξένη βοήθεια θα συμβάλει ελάχιστα στην προώθηση μιας βιώσιμης οικονομικής μεγέθυνσης, δεδομένου του θεσμικού πλαισίου των χωρών που τη λαμβάνουν. Δεύτερον, καθώς η ανάπτυξη των ανοιχτών οικονομικών και πολιτικών θεσμών έχει κομβική σημασία, θα ήταν χρήσιμο να χρησιμοποιούνται οι εισροές ξένης βοήθειας για την ανάπτυξη των ανοιχτών θεσμών. Όπως είδαμε, η υπό όρους χορήγηση βοήθειας δεν είναι η απάντηση, αφού προϋποθέτει παραχωρήσεις εκ μέρους των κυβερνώντων. Αντίθετα, είναι προτιμότερο η ξένη βοήθεια να χορηγείται με τέτοιους τρόπους, ώστε η διαχείριση και η χρησιμοποίησή της να εντάσσεται στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων και να αυξάνει την πολιτική ισχύ ηγετών και ομάδων που είναι αποκλεισμένοι από την εξουσία.

Η ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΧΥΟΣ

Η 12η Μαΐου 1978 έδειχνε ότι θα ήταν μια φυσιολογική ημέρα στο εργοστάσιο κατασκευής φορτηγών της Scânia στην πόλη Σάο Μπερνάρντο στην πολιτεία Σάο Πάολο της Βραζιλίας. Όμως οι εργάτες ήταν ανήσυχοι. Οι απεργίες απαγορεύονταν στη Βραζιλία από το 1964, όταν ο στρατός ανέτρεψε τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση του προέδρου Ζοάο Γκουλάρτ. Είχε διαδοθεί η είδηση ότι η κυβέρνηση είχε παραποιήσει τα στοιχεία για τον πληθωρισμό, ώστε να δημιουργηθεί η αίσθηση ότι δεν είχε αυξηθεί το κόστος διαβίωσης. Παρόλο που η πρωινή βάρδια ξεκινούσε στις 7:00, οι εργάτες αρνήθηκαν να εργαστούν. Στις 8:30 ο Ζίλσον Μενέζες, ένας συνδικαλιστής που εργαζόταν στο εργοστάσιο, τηλεφώνησε στο σωματείο. Πρόεδρος του Σωματείου Εργατών Μετάλλου του Σάο Μπερνάρντο ήταν ο τριαντατριάχρονος ακτιβιστής Λουίς Ινάσιο Λούλα ντα Σίλβα («Λούλα»). Ο Λούλα κατέφθασε στο εργοστάσιο πριν από το μεσημέρι. Όταν οι εκπρόσωποι της εταιρείας τού ζήτησαν να πείσει τους εργάτες να επιστρέψουν στην εργασία τους, αρνήθηκε να το κάνει.

Η απεργία στο εργοστάσιο της Scânia ήταν η πρώτη από ένα κύμα απεργιών που σάρωσε τη Βραζιλία. Τα βασικά αιτήματα των απεργών ήταν μισθολογικά, όμως ο Λούλα θα επισήμαινε αργότερα:

Δε νομίζω ότι μπορούν να διαχωριστούν οι οικονομικές από τις πολιτικές παραμέτρους... Ο... αγώνας ήταν για τους μισθούς όμως, αγωνιζόμενη για τους μισθούς, η εργατική τάξη μπορεί να κερδίσει μια πολιτική νίκη.

Η αναβίωση του βραζιλιάνικου εργατικού κινήματος εντασσόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών αντιδράσεων σε δεκαπέντε χρόνια στρατιωτικής διακυβέρνησης. Ο διανοούμενος Φερνάντο Ενρίκε Καρντόζο, ο οποίος, όπως και ο Λούλα, θα γινόταν πρόεδρος της Βραζιλίας μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, υποστήριξε το 1973 ότι η δημοκρατία θα αναγεννιόταν στη Βραζιλία, αν συνεργάζονταν οι πολλές κοινωνικές ομάδες που εναντιώνονταν στη στρατιωτική χούντα. Δήλωσε ότι ήταν αναγκαία η «δραστηριοποίηση της κοινωνίας των πολιτών... των επαγγελματικών ενώσεων, των συνδικάτων, των εκκλησιών, των φοιτητικών οργανώσεων, των κύκλων των διανοουμένων, των κοινωνικών κινημάτων» – με άλλα λόγια, ήταν απαραίτητο να συγκροτηθεί ένας ευρύς συνασπισμός, με στόχο την αποκατάσταση της δημοκρατίας και το μετασχηματισμό της βραζιλιάνικης κοινωνίας.

Η απεργία στο εργοστάσιο της Scânia προανήγγειλε τη συγκρότηση αυτού του συνασπισμού. Το 1978 ο Λούλα σκεφτόταν να ιδρύσει ένα νέο πολιτικό κόμ-

μα, το Κόμμα των Εργατών. Ωστόσο, το κόμμα δε θα εκπροσωπούσε μόνο τους συνδικαλιστές εργάτες. Ο Λούλα επέμενε ότι το κόμμα θα έπρεπε να εκπροσωπεί όλους τους μισθωτούς και τους φτωχούς γενικότερα. Οι ηγέτες των συνδικάτων επεξεργάστηκαν ένα πολιτικό πρόγραμμα το οποίο θα μπορούσε να συνασπίσει τα πολλά κοινωνικά κινήματα που είχαν αρχίσει να αναδύονται. Στις 18 Αυγούστου 1979 πραγματοποιήθηκε στο Σάο Πάολο μια συνάντηση για να συζητηθεί η ίδρυση του Κόμματος των Εργατών, στην οποία συμμετείχαν πολιτικοί, συνδικαλιστές, φοιτητές, διανοούμενοι και εκπρόσωποι εκατό διαφορετικών κοινωνικών κινημάτων που είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται σε ολόκληρη τη Βραζιλία τη δεκαετία του 1970. Το Κόμμα των Εργατών, το οποίο ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1979 στο εστιατόριο «São Judas Tadeo» του Σάο Μπερνάρντο, θα εκπροσωπούσε όλες αυτές τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

Σύντομα, το Κόμμα των Εργατών θα εκμεταλλευόταν το πολιτικό άνοιγμα που πραγματοποίησε με επιφυλακτικότητα ο στρατός. Στις εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση που διεξήχθησαν το 1982, το κόμμα επικράτησε σε δύο δήμους. Καθώς η δημοκρατία αποκαθίστατο βαθμιαία τη δεκαετία του 1980, το Κόμμα των Εργατών άρχισε να επικρατεί σε όλο και περισσότερους δήμους. Μέχρι το 1988 τριάντα έξι δήμοι, συμπεριλαμβανομένων του Σάο Πάολο και του Πόρτο Αλέγκρε, ελέγχονταν από το κόμμα. Το 1989, στις πρώτες προεδρικές εκλογές που έγιναν μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα, ο Λούλα έλαβε το 16 τοις εκατό των ψήφων στον πρώτο γύρο, ενώ στο δεύτερο γύρο, όπου αντιμετώπισε τον Φερνάντο Κόλορ, έλαβε το 44 τοις εκατό.

Καθώς σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αυξανόταν ο αριθμός των δήμων στους οποίους επικρατούσε το Κόμμα των Εργατών, το τελευταίο υποχρεώθηκε να αναπτύξει σχέσεις συμβίωσης με πολλά τοπικά κοινωνικά κινήματα. Στο Πόρτο Αλέγκρε, όπου το Κόμμα των Εργατών επικράτησε στις εκλογές του 1988, εφαρμόστηκε ο «συμμετοχικός προϋπολογισμός», ένας μηχανισμός που επέτρεπε στους απλούς πολίτες να αποφασίζουν ποιες έπρεπε να είναι οι δημοσιονομικές προτεραιότητες της πόλης. Το σύστημα αυτό, το οποίο θα μετατρεπόταν σε παγκόσμιο μοντέλο για την ανταπόκριση των τοπικών αρχών στις ανάγκες των πολιτών, θα βελτίωνε σημαντικά τόσο τις παρεχόμενες υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, όσο και την ποιότητα ζωής των κατοίκων του Πόρτο Αλέγκρε. Η επιτυχής δομή διακυβέρνησης, την οποία εφάρμοσε το Κόμμα των Εργατών σε τοπικό επίπεδο, θα είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθούν τόσο τα μέλη του, όσο και η επιτυχία του σε πανεθνικό επίπεδο. Μολονότι ο Λούλα ηττήθηκε από τον Φερνάντο Καρντόζο στις προεδρικές εκλογές του 1994 και του 1998, εκλέχτηκε πρόεδρος της Βραζιλίας το 2002. Έκτοτε, το Κόμμα των Εργατών βρίσκεται στην εξουσία.

Η συγκρότηση ενός ευρέος συνασπισμού στη Βραζιλία, χάρη στην προσέγγιση συνδικάτων με διάφορα κοινωνικά κινήματα, είχε τεράστιο αντίκτυπο στην οικονομία της χώρας. Μετά το 1990 η οικονομία της Βραζιλίας άρχισε να μεγεθύνεται με γοργούς ρυθμούς, με συνέπεια το ποσοστό όσων ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας να μειωθεί από 45 σε 30 τοις εκατό το 2006. Οι ανισότητες, οι οποίες αυξάνονταν γεωμετρικά την περίοδο του στρατιωτικού καθεστώτος, μειώθηκαν κατακόρυφα, ιδίως μετά την άνοδο στην εξουσία του Κόμματος των Εργατών. Ταυτόχρονα, ο μέσος όρος των ετών σχολικής παρακολούθησης αυξήθηκε από έξι το 1995 σε οχτώ το 2006. Η Βραζιλία είναι πλέον μια από τις χώρες BRIC (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία και Κίνα), η πρώτη χώρα της Λατινικής Αμερικής που απέκτησε παγκόσμιο διπλωματικό κύρος.

Η άνοδος της Βραζιλίας μετά τη δεκαετία του 1970 δεν οφείλεται στις συμβουλές των οικονομολόγων των διεθνών οργανισμών. Δεν επιτεύχθηκε χάρη σε ενέσεις ξένης βοήθειας. Δεν ήταν το φυσικό επακόλουθο του εκσυγχρονισμού. Αντίθετα, είναι αποτέλεσμα της συνεργασίας διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, η οποία οδήγησε σε πιο ανοιχτούς θεσμούς και, κατά συνέπεια, σε πιο ανοιχτούς οικονομικούς θεσμούς. Όμως ο μετασχηματισμός της Βραζιλίας, όπως και εκείνος της Αγγλίας το δέκατο έβδομο αιώνα, εγκαινιάστηκε με τη δημιουργία ανοιχτών πολιτικών θεσμών. Πώς, όμως, μπορεί μια κοινωνία να δημιουργήσει ανοιχτούς πολιτικούς θεσμούς;

Όπως έχουμε δει, η ιστορία είναι γεμάτη παραδείγματα μεταρρυθμιστικών κινήματων, τα οποία υπέκυψαν στο σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας και αντικατέστησαν θεσμούς που ήταν κλειστοί με θεσμούς που αποδείχτηκαν πολύ πιο ολέθριοι. Η διαδικασία της σφυρηλάτησης των ανοιχτών πολιτικών θεσμών στην Αγγλία του 1688, στη Γαλλία του 1789 και στην Ιαπωνία στη διάρκεια της Παλινόρθωσης Μείτζι το 1868 ξεκίνησε με πολιτικές επαναστάσεις. Σε γενικές γραμμές, όμως, οι πολιτικές επαναστάσεις προκαλούν καταστροφές και δοκιμασίες, ενώ η επιτυχία τους δεν είναι βέβαιη. Η Μπολσεβίκικη Επανάσταση είχε θέσει ως στόχο την αντικατάσταση του εκμεταλλευτικού οικονομικού συστήματος της τσαρικής Ρωσίας με ένα πιο δίκαιο και αποτελεσματικό οικονομικό σύστημα, το οποίο θα οδηγούσε στην ελευθερία και την ευημερία εκατομμύρια Ρώσους πολίτες. Δυστυχώς, οι θεσμοί του καθεστώτος που ανέτρεψαν οι μπολσεβίκοι αντικαταστάθηκαν από θεσμούς που ήταν πολύ περισσότερο καταπιεστικοί και κλειστοί. Οι περιπτώσεις της Κίνας, της Κούβας και του Βιετνάμ ήταν παρόμοιες. Αλλά και πολλές μη κομμουνιστικές μεταρρυθμίσεις, που πραγματοποιήθηκαν από την κορυφή προς τη βάση, δεν οδήγησαν

σε καλύτερα αποτελέσματα. Ο Νάσερ ήθελε να οικοδομήσει μια νεότερη και εξισωτική κοινωνία στην Αίγυπτο, όμως η κατάληξη ήταν το διεφθαρμένο καθεστώς του Μουμπάρακ, όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 13. Πολλοί θεωρούσαν τον Ρόμπερτ Μουγκάμπε έναν αγωνιστή της ελευθερίας, ο οποίος ανέτρεψε το ρατσιστικό και εξαιρετικά κλειστό καθεστώς του Ίαν Σμιθ. Όμως οι θεσμοί της Ζιμπάμπουε δεν ήταν λιγότερο κλειστοί, ενώ οι οικονομικές επιδόσεις της ήταν χειρότερες από εκείνες που είχε πριν από την ανεξαρτητοποίησή της, όταν ακόμα ονομαζόταν Ροδεσία.

Το κοινό γνώρισμα των πολιτικών επαναστάσεων που προετοίμασαν το έδαφος για τους ανοιχτούς θεσμούς και τις σταδιακές θεσμικές αλλαγές στη Βόρεια Αμερική, στην Αγγλία το δέκατο ένατο αιώνα και στην Μποτσουάνα μετά την ανεξαρτητοποίησή της –εδραιώνοντας παράλληλα τους ανοιχτούς πολιτικούς θεσμούς– είναι ότι κατάφεραν να επιμερίσουν την πολιτική ισχύ σε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας. Ο πλουραλισμός, ο οποίος είναι ο θεμέλιος λίθος των ανοιχτών πολιτικών θεσμών, προϋποθέτει ότι η κοινωνία είναι ο φορέας της πολιτικής ισχύος. Καθώς, λοιπόν, οι κλειστοί θεσμοί επιτρέπουν σε μια μικρή ελίτ να ελέγχει την εξουσία, είναι αναγκαία μια διαδικασία που θα επιμερίζει την πολιτική ισχύ στην κοινωνία. Όπως επισημάναμε στο Κεφάλαιο 7, αυτό ακριβώς συνέβη μετά την Ένδοξη Επανάσταση, αντί μια ελίτ να ανατρέψει μια άλλη. Στην περίπτωση της Ένδοξης Επανάστασης, οι ρίζες του πλουραλισμού ανιχνεύονται στο γεγονός ότι ο Ιάκωβος Β' εκθρονίστηκε από μια πολιτική επανάσταση την οποία πραγματοποίησε ένας ευρύς συνασπισμός, αποτελούμενος από εμπόρους, βιομηχάνους, μέλη της ανώτερης τάξης, ακόμα και από Άγγλους αριστοκράτες που δε συντάχτηκαν με τη μοναρχία. Όπως είδαμε, η Ένδοξη Επανάσταση διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι ήδη υπήρχε ένας ευρύς κοινωνικός συνασπισμός με πολιτική ισχύ. Το πιο σημαντικό, ωστόσο, είναι ότι η Ένδοξη Επανάσταση οδήγησε στον επιμερισμό της πολιτικής ισχύος σε ένα ακόμα ευρύτερο φάσμα της κοινωνίας – όχι όμως στο σύνολο της κοινωνίας, με αποτέλεσμα να περάσουν άλλα διακόσια χρόνια προτού η Αγγλία γίνει μια πλήρης δημοκρατία. Οι παράμετροι που οδήγησαν στην ανάδυση των ανοιχτών θεσμών στις αποικίες της Αγγλίας στη Βόρεια Αμερική ήταν παρόμοιες, όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 1. Η διαδικασία που ξεκίνησε από τη Βιρτζίνια, την Καρολίνα, το Μέριλαντ και τη Μασαχουσέτη και κατέληξε στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και στην εδραίωση των ανοιχτών θεσμών στις Ηνωμένες Πολιτείες βασιζόταν στην αύξηση της πολιτικής ισχύος ενός ολοένα και ευρύτερου φάσματος της κοινωνίας.

Η Γαλλική Επανάσταση αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα επιμερισμού της πολιτικής ισχύος σε ένα ευρύτερο φάσμα της κοινωνίας, που εξεγέρθη-

κε εναντίον του *ancien régime* και προετοίμασε το έδαφος για ένα πιο πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα. Ωστόσο, η Γαλλική Επανάσταση, ιδίως κατά την περίοδο της Τρομοκρατίας υπό την ηγεσία του Ροβεσπιέρου, είναι επίσης ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των κινδύνων που εμπεριέχονται στη διαδικασία του επιμερισμού της πολιτικής ισχύος. Τελικά, ο Ροβεσπιέρος και οι Ιακωβίνοι εξουδετερώθηκαν και η πιο σημαντική κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης δεν ήταν η γκιλοτίνα, αλλά οι μεταρρυθμίσεις που υλοποιήθηκαν στη Γαλλία και σε άλλες χώρες της Ευρώπης χάρη στην επανάσταση.

Υπάρχουν πολλές αναλογίες ανάμεσα σε αυτές τις ιστορικές διαδικασίες επιμερισμού της πολιτικής ισχύος και στις εξελίξεις που δρομολογήθηκαν στη Βραζιλία μετά τη δεκαετία του 1970. Παρόλο που το Κόμμα των Εργατών προήλθε από το συνδικαλιστικό κίνημα, ήδη από τα πρώτα βήματά του ο Λούλα, όπως και οι διανοούμενοι και πολιτικοί της αντιπολίτευσης, επιδίωξαν να το μετατρέψουν σε έναν ευρύ συνασπισμό. Και όταν το Κόμμα των Εργατών άρχισε να επικρατεί στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης, συγχωνεύτηκε με τοπικά κοινωνικά κινήματα και ενθάρρυνε τη συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων, πραγματοποιώντας ένα είδος επανάστασης στον τρόπο διακυβέρνησης σε όλη τη χώρα. Στη Βραζιλία, σε αντίθεση με την Αγγλία του δέκατου έβδομου αιώνα ή τη Γαλλία στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, οι πολιτικοί θεσμοί δε μετασχηματίστηκαν μετά από μια επανάσταση. Όμως η διαδικασία επιμερισμού της πολιτικής ισχύος που ξεκίνησε στο εργοστάσιο της Scânia στο Σάο Μπερνάρντο υπήρξε αποτελεσματική, εν μέρει επειδή οδήγησε σε μια θεμελιώδη πολιτική αλλαγή σε πανεθνικό επίπεδο – τη μετάβαση από τη στρατιωτική διακυβέρνηση στη δημοκρατία. Ωστόσο, το πιο σημαντικό ήταν ότι ο επιμερισμός της πολιτικής ισχύος στη βάση της βραζιλιάνικης κοινωνίας διασφάλισε ότι η μετάβαση στη δημοκρατία θα ισοδυναμούσε με τη μετάβαση προς ανοιχτούς πολιτικούς θεσμούς, οι οποίοι αποτέλεσαν την κομβική παράμετρο για την εκλογή μιας κυβέρνησης προσηλωμένης στη βελτίωση των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, στην επέκταση της εκπαίδευσης και στην εξασφάλιση της ισότητας των ευκαιριών. Όπως έχουμε δει, η δημοκρατία δεν εγγυάται την ύπαρξη πλουραλισμού. Σε αντίθεση με την ανάπτυξη των πλουραλιστικών θεσμών στη Βραζιλία, η περίπτωση της Βενεζουέλας καταδεικνύει ότι όντως η δημοκρατία δεν ταυτίζεται με τον πλουραλισμό. Η Βενεζουέλα πραγματοποίησε τη μετάβαση στη δημοκρατία το 1958, όμως η μετάβαση αυτή δε συνοδεύτηκε από τον επιμερισμό της πολιτικής ισχύος στη βάση της κοινωνίας. Αντίθετα, καθώς οι διεφθαρμένοι πολιτικοί, τα δίκτυα πατρωνίας και οι συγκρούσεις διαιωνίστηκαν στη Βενεζουέλα, οι πολίτες υπο-

στήριξαν στις εκλογές έναν εν δυνάμει τύραννο, τον Ούγκο Τσάβες, κατά πάσα πιθανότητα επειδή θεωρούσαν ότι μόνο αυτός μπορούσε να εναντιωθεί στις ελίτ της Βενεζουέλας. Ως εκ τούτου, η Βενεζουέλα εξακολουθεί να βρίσκεται παγιδευμένη μέσα σε ένα πλέγμα κλειστών θεσμών, ενώ η Βραζιλία έσπασε το καλούπι.

Τι πρέπει να γίνει για να δρομολογηθεί ή να διευκολυνθεί η διαδικασία επιμερισμού της πολιτικής ισχύος και, κατά συνέπεια, η ανάπτυξη των ανοιχτών πολιτικών θεσμών; Η ειλικρινής απάντηση είναι ασφαλώς ότι δεν υπάρχει μια συνταγή για τη δημιουργία των ανοιχτών πολιτικών θεσμών. Βέβαια, υπάρχουν μερικές προφανείς παράμετροι που μπορούν να δρομολογήσουν τη διαδικασία επιμερισμού της πολιτικής ισχύος. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται: η ύπαρξη ενός συγκεντρωτικού κράτους που θα διασφαλίζει σε ένα βαθμό την τήρηση του νόμου και της τάξης, ώστε τα κοινωνικά κινήματα που αμφισβητούν τα υφιστάμενα καθεστώτα να μη βυθιστούν στην ανομία· η ύπαρξη πολιτικών θεσμών που έχουν δημιουργήσει έναν ελάχιστο βαθμό πλουραλισμού –όπως ήταν οι παραδοσιακοί θεσμοί στην Μποτσουάνα–, ώστε να είναι εφικτή η συγκρότηση ευρέων συνασπισμών· και η ύπαρξη θεσμών της κοινωνίας των πολιτών που θα συντονίζουν τα λαϊκά αιτήματα, ώστε τα αντιπολιτευόμενα κινήματα να μη συντριβούν από τις υφιστάμενες ελίτ, αλλά ούτε και να μετατραπούν σε οχήματα προκειμένου μια άλλη ομάδα να θέσει υπό τον έλεγχό της τους υφιστάμενους κλειστούς θεσμούς. Ωστόσο, πολλές από αυτές τις παραμέτρους είναι ιστορικά προκαθορισμένες και αλλάζουν με αργούς ρυθμούς. Η περίπτωση της Βραζιλίας απεικονίζει ότι είναι εφικτό να οικοδομηθούν από τη βάση οι θεσμοί της κοινωνίας των πολιτών και κόμματα που έχουν άμεση συνάφεια μαζί τους, όμως η διαδικασία αυτή είναι αργή, ενώ δε γνωρίζουμε αν θα είναι επιτυχής κάτω από διαφορετικές συνθήκες.

Μια άλλη παράμετρος που μπορεί να διαδραματίσει μετασχηματιστικό ρόλο στη διαδικασία επιμερισμού της πολιτικής ισχύος είναι τα μέσα ενημέρωσης. Ο επιμερισμός της πολιτικής ισχύος στην κοινωνία είναι δύσκολο να συντονιστεί και να διατηρηθεί, αν δεν υπάρχει επαρκής πληροφόρηση για τις οικονομικές και πολιτικές καταχρήσεις αυτών που ασκούν την εξουσία. Αναλύσαμε στο Κεφάλαιο 11 το ρόλο που έπαιξαν τα μέσα ενημέρωσης στην πληροφόρηση της κοινής γνώμης και στο συντονισμό των αιτημάτων εναντίον των δυνάμεων που υπονόμευαν τους ανοιχτούς θεσμούς στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επιπλέον, ο ρόλος των μέσων ενημέρωσης είναι καθοριστικός προκειμένου ο επιμερισμός της πολιτικής ισχύος σε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας να μετα-

τραπεί σε μόνιμες πολιτικές μεταρρυθμίσεις, όπως επίσης είδαμε στο Κεφάλαιο 11, στο πλαίσιο της ανάλυσής μας για τον εκδημοκρατισμό της Βρετανίας.

Τα φυλλάδια και τα βιβλία που ενημέρωναν και παρότρυναν τους πολίτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διάρκεια της Ένδοξης Επανάστασης, της Γαλλικής Επανάστασης και της πορείας της Βρετανίας προς τον εκδημοκρατισμό το δέκατο ένατο αιώνα. Αντίστοιχα, τα σημερινά μέσα κοινωνικής δικτύωσης, που βασίζονται στις εξελίξεις στην πληροφορική και τις επικοινωνιακές τεχνολογίες, όπως τα blogs, τα chats, το Facebook και το Twitter, κατείχαν κεντρικό ρόλο στις αντιδράσεις των Ιρανών εναντίον του Αχμαντινετζάντ μετά τις νοθευμένες εκλογές του 2009 και φαίνεται πως παρόμοιο ρόλο κατέχουν και στην Αραβική Άνοιξη, η οποία εξελίσσεται ενώ αυτό το βιβλίο φτάνει στο τέλος του.

Τα αυταρχικά καθεστώτα έχουν επίγνωση της σημασίας των ελεύθερων μέσων ενημέρωσης και κάνουν ό,τι μπορούν για να τα ελέγξουν. Ένα ακραίο παράδειγμα αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο ο Αλμπέρτο Φουτζιμόρι κυβερνούσε το Περού. Παρόλο που αρχικά εκλέχτηκε με δημοκρατικό τρόπο, πολύ σύντομα ο Φουτζιμόρι εγκαθίδρυσε ένα δικτατορικό καθεστώς στο Περού, μέσω ενός πραξικοπήματος που οργάνωσε το 1992, ενώ ασκούσε τα καθήκοντα του προέδρου της χώρας. Μολονότι συνέχισαν να διεξάγονται εκλογές, ο Φουτζιμόρι δημιούργησε ένα διεφθαρμένο καθεστώς και κυβέρνησε μέσω της καταπίεσης και της δωροδοκίας. Δεξί του χέρι ήταν ο Βλαντιμίρο Μοντεσίνο, ο επικεφαλής της πανίσχυρης υπηρεσίας πληροφοριών του Περού. Ο Μοντεσίνο ήταν ένας άνθρωπος με εξαιρετικές οργανωτικές αρετές, ο οποίος αρχειοθετούσε τα ποσά που κατέβαλλε η κυβέρνηση σε διάφορα άτομα για να εξαγοράζει την υποστήριξή τους, ενώ είχε βιντεοσκοπήσει πολλές πράξεις δωροδοκίας. Η συλλογιστική πίσω από τις βιντεοσκοπήσεις ήταν ότι θα αποτελούσαν αποδεικτικά στοιχεία για τη συνενοχή όσων δωροδοκούσαν από τον Φουτζιμόρι και τον Μοντεσίνο. Μετά την πτώση του καθεστώτος του Φουτζιμόρι, το αρχείο του Μοντεσίνο κατέληξε στα χέρια των δημοσιογράφων και των αρχών. Τα ποσά είναι αποκαλυπτικά της αξίας που έχουν τα μέσα ενημέρωσης για ένα δικτάτορα. Ενώ το ποσό για την εξαγορά ενός δικαστή του Ανώτατου Δικαστηρίου ή ενός πολιτικού κυμαινόταν από 5.000 έως 10.000 δολάρια, στην περίπτωση των εφημερίδων και των τηλεοπτικών σταθμών τα αντίστοιχα ποσά ανέρχονταν σε εκατομμύρια δολάρια. Ο Φουτζιμόρι και ο Μοντεσίνο έδωσαν 9 εκ. δολάρια για να ελέγξουν έναν τηλεοπτικό σταθμό και πάνω από 10 εκ. δολάρια για τον έλεγχο ενός άλλου. Κατέβαλαν περισσότερα από 1 εκ. δολάρια σε μια εφημερίδα, ενώ σε άλλες εφημερίδες έδιναν από 3.000 έως 8.000 δολάρια για κάθε πρωτοσέλιδο τίτλο υπέρ της κυβέρνησης.

Ο Φουτζιμόρι και ο Μοντεσίνοσ θεωρούσαν ότι ο έλεγχος των μέσων ενημέρωσης ήταν σημαντικότερος από τον έλεγχο των πολιτικών και των δικαστών. Σε μια από τις βιντεοταινίες, ο στρατηγός Μπέλο, ένας από τους στενούς συνεργάτες του Μοντεσίνοσ, έχει καταγραφεί να δηλώνει: «Αν δεν ελέγχουμε την τηλεόραση, δε θα μπορούμε να κάνουμε τίποτα».

Ο έλεγχος των μέσων ενημέρωσης από τις κινεζικές αρχές –που, όπως είδαμε, είναι τρομακτικά περίπλοκος και εξελιγμένος– αποτελεί μια κομβική παράμετρο για τη διαιώνιση των κλειστών θεσμών στην Κίνα. Όπως έχει πει ένας Κινέζος σχολιαστής: «Για να προωθήσει η ηγεσία του κόμματος τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις, θα πρέπει να πληρούνται τρεις βασικές προϋποθέσεις: το κόμμα να ελέγχει τις ένοπλες δυνάμεις· το κόμμα να ελέγχει τα στελέχη· και το κόμμα να ελέγχει τις ειδήσεις».

Ωστόσο, η συμβολή των ελεύθερων μέσων ενημέρωσης και των νέων επικοινωνιακών τεχνολογιών είναι περιθωριακή – ενημερώνουν και συντονίζουν τα αιτήματα και τις ενέργειες όσων αγωνίζονται για να γίνουν οι θεσμοί περισσότερο ανοιχτοί. Η συμβολή τους μπορεί να οδηγήσει σε ουσιαστική αλλαγή μόνο όταν ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας κινητοποιηθεί και οργανωθεί ώστε να προωθήσει μια πολιτική αλλαγή – μια αλλαγή που δε θα γίνει για σεχταριστικούς λόγους ή για να τεθούν υπό τον έλεγχο μιας νέας ελίτ οι κλειστοί θεσμοί, αλλά για να μετασχηματιστούν οι κλειστοί θεσμοί σε πιο ανοιχτούς θεσμούς. Το αν θα δρομολογηθεί μια τέτοια διαδικασία και θα προετοιμάσει το έδαφος για ένα μεγαλύτερο επιμερισμό της πολιτικής ισχύος και, τελικά, για μια ανθεκτική πολιτική μεταρρύθμιση θα εξαρτηθεί, όπως αποδεικνύουν πολλά ιστορικά παραδείγματα, από τους προϋπάρχοντες οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, από τις πολλές μικρές διαφορές που έχουν βαρύνουσα σημασία και από τη συγκυριακή εξέλιξη της ιστορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Για τις απόψεις του Μοχάμεντ Ελ Μπαραντέι, βλ. twitter.com/#!/ElBaradei.

Για τις δηλώσεις των Μοσαάμπ Ελ Σαμί και Νόχα Χαμέντ, βλ. Yahoo! News 2/6/2011 στο news.yahoo.com/s/yblog_exclusive/20110206/ts_yblog_exclusive/egyptian-voices-from-tahrir-square.

Για τα δώδεκα άμεσα αιτήματα που αναρτήθηκαν στο blog του Ουαέλ Χαλίλ, βλ. alethonews.worldpress.com/2011/02/27/egypt-reviewing-the-demands/.

Για τις δηλώσεις του Ρέντα Μετουάλι, βλ. Al Jazeera, 2/1/2011 στο english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/02/2011212597913527.html.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟΣΟ ΚΟΝΤΑ ΑΛΛΑ ΤΟΣΟ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ

Για την εξερεύνηση του Ρίο ντε λα Πλάτα από τους Ισπανούς, βλ. Rock (1992), κεφ. 1. Για τους Γκουαρανί, βλ. Ganson (2003). Για τα παραθέματα από το έργο του Ντε Σααγούν, βλ. de Sahagún (1975), σσ. 47-49. Το Gibson (1963) είναι ένα έργο αναφοράς για την κατάκτηση του Μεξικού από τους Ισπανούς και τους θεσμούς που επέβαλαν. Τα παραθέματα του Ντε λας Κάσας είναι από το de las Casas (1992), σσ. 39, 117-18 και 107 αντίστοιχα.

Για τον Πιθάρο και την κατάκτηση του Περού, βλ. Hemming (1983). Τα κεφ. 1-6 καλύπτουν τη συνάντηση στην Καχαμάρκα, την πορεία προς το νότο και την κατάληψη του Κούσκο, της πρωτεύουσας των Ίνκα. Για τον Ντε Τολέδο, βλ. Hemming (1983), κεφ. 20. Για μια επισκόπηση της *mita* του Ποτοσί, βλ. Bakewell (1984), ενώ στο Dell (2010) υπάρχουν στατιστικά στοιχεία που αποδεικνύουν τις διαιωνιζόμενες επιπτώσεις της.

Το σχόλιο του Άρθουρ Γιανγκ παρατίθεται στο Sheridan (1973), σ. 8. Για την πρώιμη ιστορία της Τζέιμσταουν, υπάρχουν πολλά καλά έργα, όπως, για παράδειγμα, το Price (2003) και το Kupperman (2007). Η ανάλυσή μας είναι σε μεγάλο βαθμό επη-